O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY VA O`RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

FILOLOGIYA FAKULTETI

FILOLOGIYA VA TILLARNI O`QITISH (O`ZBEK TILI) TA'LIM YO`NALISHI

BITIRUVCHI KURS TALABASI

G`OIPOVA NODIRA SULTONMURODOVNAning

"ALISHER NAVOIYNING"NASOYIMUL-MUHABBAT" ASARIDATARIQAT AHLIGA MUNOSABAT"

mavzusidagi

5 120 100 –Filologiya va tillarni o`qitish (o`zbek tili) yo`nalishida bakalavr akadem darajasini olish uchun yozgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

(2016-2017- o`quv yili)

Ilmiy rahbar: filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Rajabova M.B

Buxoro – 2017

ALISHER NAVOIYNING“NASOYIMUL-MUHABBAT” ASARIDATARIQAT AHLIGA MUNOSABAT

KIRISH

I BOB:

ALISHERNAVOIYNINGTARIQATPIRLARIGAMUNOSABATI.

I.1. Avliyovaorifliksifatlarihamda mezonlarihaqidama’lumot

I.2. Pirlarninghasbuholigadoirma’lumotlar

II BOB:

ULUG‘SHOIRNINGNAQSHBANDIYATARIQATIVAKILLARIGADOIRMA’LUMOTLARININGTARBIYAVIYAHAMIYATI

II.1. Tariqat pirlarining ayricha fazilatlari (kashfu karomati)

II.2. Alisher Navoiyning tariqat pirlariga munosabati (ustozlik nuqtai nazaridan)

XULOSA

FOYDALANILGANADABIYOTLARRO‘YXATI

KIRISH

Mavzuningdolzarbligi.

Ilohiykitoblarorqaliinsoniyatgaayonetilgantavhidhaqiqatitasavvufta’limotitufayliin sonruhiningmulkigaaylandi. Buyukso`fiyshayxlari,avvalo,insongao`zliginianglabyetishnio`rgatdilar. Tasavvuftarixiytakomiljarayonidaturlibosqichlarnibosibo`tib, XIV asrNaqshbandiyatariqatitimsolidayanasoliknixalqqa, hayotgaqaytardi, faqatendiso`fiyo`zligini, Haqnianglabyetgan, dilinixudbinlikzangidanpoklab, “Haqiqatasroriningganjinasi” gaaylantirganholdahayotgaqaytibkeldi**.**

Vatanimizhududidayashabijodetganbobokalonlarimizijodinihaqliravishdao`rganishgae’tiborkuchaydi. Darhaqiqit, sobiqtuzumdavridasiyosiyqiziqishlarasosidajahontamaddunigaulkanhissaqo`shgan, hechbirma’rifatvasiyosiymafkuraahliradetaolmaydigan, umumxalqmerosigaaylanibulgurganvatandoshlarimizningijodlario`rganildi, xolos. Ayniqsa, mumtozadbiyotimiznamoyondalaringijodlariularningaslmanbaidanayriholdatadqiq qilindi. Bugunesao`shasiyosiymafkuraviybo`shliqqatoridanjoyolmayqolganyuzlabmumtoz adiblarimiz, tariqatpirlarivaularningma’naviymerosinio`rganishgakengyo`lochildi. BuboradaO`zbekistoningbirinchiPrezidentiI. A. Karimov:“Mustaqilligimizningdastlabkikunlaridanoqajdodlarimiztomonidanko`pasrlarmobaynidayaratilibkelingang`oyatulkan, bebahoma’naviyvamadaniymerosnitiklashdavlatsiyosatidarajasigako`tarilgannihoyatdamuhimvazifabo`libqoldi. Bizma’naviyqadriyatlarnitiklashnimilliyo`zliknianglashningo`sishidan, xalqningma’naviysarchashmalariga,uningildizlarigaqaytishdaniboratuzviy-

tabiiyjarayondebhisoblaymiz”, -debyozganlaridaxuddishumaqsadniko`zdatutganedilar [1, 524][1].

Mustaqillikdavridayaratilgantadqiqotlardasifato`zgarishlariyuzberib, mumtozasarlarimiznixolisonabaholashga, ularniaslmanbalaribilanqiyosiyo`rganishgabo`lganqiziqishortmoqda. Ajdodlarimiztomonidanyaratilganma’naviy-madaniymerosniyaxlitholdao`rganishningdavlatsiyosatidarajasigako`tarilishixalqimizningasrlardavomidayaratganboyma’naviymerosiga, uningjahonxalqlarimadaniyativaadabiy-badiiytafakkuritaraqqiyotigaqo`shganhissasinito`g`ribaholashimkoniniberdi. Jumladan, istiqloldankeyingidavrnavoiyshunosligining rivojiro`yberayotgananao`shao`zigaxos yangilanishlaribilanajralibturadi.

Ulug`shoirAlisherNavoiyningasarlario`ziningg`oyaviy-ma’naviyzaminibo`lmishmusulmonolaminingmuqaddaskitoblari - Qur’onikarimvaHadisishariflarbilanbog`liqholdao`rganilaboshlandi. Zotan, islomolamidabarchafanlarning, jumladan, badiiyso`zsan’atiningtaraqqiyotihamhaqliravishdaQur’onikarimvaHadisisharifbilan uzviybog`liq. AlisherNavoiyma’naviymerosidaalohidaqimmatgaegabo`lgan «Sirojul-muslimin», «Munojot» «Arbain» kabiasarlarimustaqillikdavridailkborchopetildi. Ulug`shoirningyigirmajildaniboratMukammalasarto`plaminingnashretilishihamshu yo`ldagisa’y-harakatningbirko`rinishidir. Bundantashqari, shoirasarlarigaoidbo‘lganyangitahlilvatalqinlaryuzagakelmoqda. Jumladan, AlisherNavoiyning “Nasoyimul-muhabbat” asariyuzasidanbirqanchataqiqotlaramalgaoshirildi.

---

[1] .Bundan keyingi iqtiboslar shu tarzda beriladi. Qavs ichidagi birinchi raqam adabiyotning “Adabiyotlar ro‘yxati”dagi tartibini, ikkinchi raqam sahifasini bildiradi.

Tasavvuftarixidao`ziningilg`org`oyalaribilanizqoldirgantariqatlarnio`rganishdamaz kurasarqimmatlimanbabo`libxizmatqilmoqda. Bizmalakaviybitiruvishimizdamazkurasarnitadqiqmanbaisifatidatanladik. «Nasoyimul-muhabbat» («Muhabbatshabbodalari») – xalqniHaqvahaqiqatsariyo`llash, bashariyatniilohiyma'rifatgayetishtirishdekulkanvazifanio`zzimmasigaolganulug`ulamovaurafo, mashoyixuavliyolarhaqidabitilgannoyobmanbadir [17,33].

Ulug`shoirmazkurasaridag`ayrati-shijoatibilannafaqathalqimizma'naviymerosida, qolaversa, umuminsoniyma'naviyatningyorqinsiymolarigaaylangan, jahonfani, madaniyatigabeqiyoshissaqo`shganmashoyixuavliyolarhaqidaqimmatlima'lumotlarnikeltiradi. Tazkiradanomlarikeltirilganmashoyixuavliyolarningfalsafiy, axloqiy, ijtimoiy-siyosiy, diniy, ma'rifiyqarashlariniyetarlitadqiqetishvao`rganishbiztanlaganmavzuningdolzarbliginita'minlaydi.

**Masalaningo`rganilganlikdarajasi.** Bizgama'lumki, «Nasoyimul-muhabbat» asarinio`rganishvailmiytadqiqetishuningqo`lyozmanusxalarinitavsiflashdanboshlandi. InglizolimiCharlzRyo 1888 yildaBritaniyaMuzeyifondidaturkiyqo`lyozmalarnitavsiflarkan, «Nasoyimul-muhabbat»ning XVII-XVIII asrlardaHindistondako`chirilgannusxasihaqidama'lumotberadi.

FransuzolimiBlosheham «Nasoyimul-muhabbat» ningqo`lyozmanusxalarihaqidama'lumotberadi. RussharqshunosolmiA. A. SemenovAlisherNavoiyasrlariningqo`lyozmalarihaqidagitadqiqotidaham «Nasoyimul-muhabbat» nusxalarinisanabo`tadi. Uningbuma'lumotlarikeyinchalikto`ldirilganholda "Sharqqo`lyozmalarito`plami"ning 3-jildidano`rinolgan.

SharqshunosvanavoiyshunosE.E. Bertelshamo`ztadqiqotlarida «Nasoyimul-muhabbat» haqidaqisqachato`xtaladi [14, 180]. E. E. Bertels«Nasoyimul-muhabbat»ningso`fiyliktarixigaoidmuhimmanbaekanliginita’kidlab, ushbuasarJomiy “Nafahot”iningchig`atoycha – o`zbekchatarjimasidir, deganfikrnibildiradi.

«Nasoyimul-muhabbat» mantnijuz’iqisqartirishlarbilanNavoiyasarlarining 15-jildidae’lonqilindi [49, 69-186 – betlar].

1979-yilda «Nasoyimul-muhabbat»ningqiyosiymatnilotinalifbosidaKamolEraslontomonidannashrgatayyorlanib, chopetildi.

«Nasoyimul-muhabbat» tahliligabag`ishlangannomzodlikdissertatsiyasiX.I. Islomovtomonidanamalgaoshirildi. Butadqiqot“Alisher Navoiyning Nasoyimul-muhabbat” asarining ilmiy-tanqidiy matni” debnomlanadi.

Ushbutadqiqotlarda «Nasoyimul-muhabbat», asosan, Navoiybiografiyasigaoidma’lumotberuvchimanbasifatidatahlilgatortilgan. Birobarin, asarningtasavvufta’limotidanbahsyurituvchimanbaekanliginazardanchetdaqolgan.

Mamlakatimizmustaqillikkaerishgandankeyinmasalaningeslatilganjihatiniqamrabolganbirqatorjiddiyilmiyishlaramalgaoshirildi. Jumladan, AzizQayumov, NajmiddinKomilov, S. Olimov, N. Ramazonovkabiolimlarningtadqiqotlarishularjumlasidandir [22, 34, 41] Bundantashqari, asarningmukammalnashriningamalgaoshirilishihamnavoiyshunosligimizdagimuhimyutuqlardanbiridi [50] . Chunkitarixvamadaniymerosimiznikengtadqiqqilinayotganhamdanaqshbandiylikta’limotnio`rganishgaqiziqiyortganbirdavrdabuasarninashrettirilishikattailmiy, ma’rifiyvaaxloqiyahamiyatijudakatta.

Tadqiqotmanbayi. Mazkurishda «Nasoyimul-muhabbat»dakeltirilgantariqatahligaulug‘shoirAlisherNavoiyningmunosabativatariqatpirlargadoirma’lumotlarniqiyosiyo‘rganishasosqilibolingan. QiyosisiytahliluchunAbdurahmonJomiyning «Nafohatul-uns» asarigahammurojaatqilindi.Bundantashqari, NaqshbandiyatariqatigaoidtadqiqotlardaAlisherNavoiyning «Nasoyimul-muhabbat» asrigamurojaatqilinganki, bundaytadqiqotlarhammazkurishningmanbalarihisoblanadi.

Tadqiqotningmaqsadvavazifalari. «Nasoyimul-muhabbat» («Muhabbatshabbodalari») – xalqniHaqvahaqiqatsariyo`llash, bashariyatniilohiyma’rifatgayetishtirishdekulkanvazifanio`zzimmasigaolganulug`ulamovaurafo, mashoyixuavliyolarhaqidabitilgannoyobmanbadir. Hijriy 901 (1496) yildavujudgakelgano`zbeknasrivatasavvufadabiyotiningmumtoznamunasisanalgan buasarningto`liqnominimuallif «Nasoyimul-muhabbatminshamoyimul-futuvvat» («Ulug`likxushbo`yliklarinitaratuvchisevgishabbodalari») deyae’tirofetaladi.

Bitiruvmalakaviyishioldidashoirningtariqatahillarihisoblanmish - ulug`ulamovaurafo, mashoyixuavliyolargamunosabatinio`rganishmaqsadqilibqo`yilgan. Bundaymaqsadgaerishishuchunvazifalarquyidagichabelgilabolindi:

- avliyovaoriflarsifatlarivamezonlarihaqidagima’lumotlariniorganish**;**
- «Nasoyimul-muhabbat» asariningtasavvuftarixivaadabiyotinio`rganishdagio`rniniyoritibberish;
- «Nasoyimul-muhabbat» turkiytazkiranavislikningnodirnamunasiekanligi tahlillarda yoritish ;
- Tariqatpirlarininghasbuholigadoirma’lumotlarnio`rganish;
- Kashfukaromatmasalasigatariqatpirlariningmunosabatinioydinlashtirish;
- Tariqatlardapirvamuridlikmunosabati;
- AlisherNavoiyningtariqatpirlargadoirma’lumotlarinitahlilqilish;

- «Nasoyimul-muhabbat»ningtariqatlarvaularningnamoyandalarihaqidagima’lumotlarnio`rganish vatekshirishdamuhimmanbaekanligi;

**Tadqiqotningg`oyaviy-nazariyasosi.** Ishningtayanchmetodologikasosinimilliyistiqlolg`oyasitashkilqiladi. Shuningdek, jumhuriyatimizmustaqilligisharoitidavaungachayaratilgano`zbekhamdaboshqaxalql arolimlariningadabiyotnazariyasi, adabiyottarixigadoiryaratilgantadqiqotlaridaolg`asurilganilmiy-nazariyqarashlargatayanildi. Butamoyillaradabiy-tarixiyma’lumotlargaodilona yondashishda, ularnio`tkinchig`oyavamaqsadlarbilanemas, balkivatan, xalqhayoti, uningertangikunibilanbog`lashdao`zifodasinitopdi. Ishdavomidaqiyosiytahliltamoyillarigamurojaatqilindi. Adabiyasargachinakkambadiiyatqonuniyatlaritalablariasosidamunosabatdabo`lishv axulosachiqarishdiqqatmarkazidatutildi.

Tadqiqodningnazariyvaamaliyahamiyati. BitiruvmalakaviyishidaAlisherNavoiyning ”Nasoyimul-muhabbat” asaridatasavvuftarixidailg`org`oyalaribilanizqoldirgantariqatlarvaularningvakillarih ayotigaoidma’lumotlarnitahlilqilish, naqshbandiyatariqatiningshakllanishidaxizmatlari singanpirlarhamdaulargaoidma’lumotlaro`rganiladi. Shubois, ushbutadqiqotdaerishilganyutuqlardanamaldakengfoydalanishmumkin. Ya’ni, bunio`zbekmumtozadabiyotimuammolari, jumladan, AlisherNavoiyijodibo`yichaisholibborayotganmutaxassislar, filologikyo`nalishdagioliyo`quvyurtlariningo`qituvchivatalabalariuchunzarurdebhis oblaymiz. Oliy, o`rtavao`rtamaxsusta’limmuassasalaridao`zbekadabiyotitarixidanma’ruzalar, amaliymashg`ulotlarvamaxsuskurslaro`qitishda, darslik, qo`llanmavadasturlaryaratishdaushbumalakaviybitiruvishimazmunivanatijalaridana maliyfoydalanishmumkin.

Tadqiqotning tuzilishi. Malakaviy bitiruv ishi “Kirish”, ikki bob (4 fasl), “Xulosa” va “Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati”dan iborat.

I BOB:

ALISHERNAVOIYNINGTARIQATPIRLARIGAMUNOSABATI

I.1**Avliyovaorifliksifatlarihamdamezonlarihaqidama'lumot**

AlisherNavoiyfaqatbuyukso`zsan'atkori, balkio`rtaasrlardagifalsafiy, ijtimoiyoqimlarjarayonigafaolmunosabatdabo`lgandahomutafakkirhamdir. Navoiyfalsafa, din, tariqatlarhaqidamaxsusilmiyrisolalaryozganemas. Lekinuningmazkurmasalalargadoiraniqma'lumotlaribadiiyvailmiy, tarixiyasarlaritarkibidaanchamukammalaksetgan. Uninguyokibumazhab, tasavvuf, tariqatlargamunosabatiasosan, ikkixilyo`sindanamoyonbo'ladi:

1. Ochiqmulohaza, talqinyokiyaxlitxulosalarsifatida;
2. Badiiyasartabiatibilanbog`liqholda, yo`l-yo`lakaymunosabat, imo-ishoratarzida.

Shuningdek, birqatormuhim, ammonozikmasalalar (qazovaqadar, hurufiylik, malomatiya, futuvvat- javonmardlik)gamunosabatpardaliimo-ishorahamdamuayyanobrazlarzamirigasingdirilganholdako`rinadi. Navoiyningtasavvuffalsafasivaaxloqi, naqshbandiyasulukiningasosiyprinsiplarivayo`llarihaqidagimulohazavaxulosalariqit'a, g`azalsingarikichikjanrlardaochiqqaydetilganiholda, dostonlartarkibidamuayyang`oyaviyniyatbilanbog`liqholda, badiiymatndoirasidako`rinadi. Ammoshunihamta'kidlashlozimki, AlisherNavoiyningxususantasavvufvatasavvufallomalarigabag`ishlabyozganqatordiniy-falsafiyasarlarimavjud. AlisherNavoiy "tasavvuf"gabag`ishlabmuayyanasarlarhamyozgan. Xususan, "Nasoyimul-muhabbat", hamda "Lisonuttayr" diniy-falsafiyasarihamshularjumlasidandir. Shoiro`zining "Nasoyimul- muhabbat" asaridaso`fiylikvatasavvufhaqidajudaqimmatlima'lumotlarbergan.Bevositamavzumizgadalxdorbo`lganligisababli "avliyo" va "orif" so`zlarininglug`aviyma'nolarigato`xtalmoqchimiz. "Avliyo" so`ziarabtilidanolinganbo'lib, "valiya" fe'lidanyasalgandir. Bufe'l: 1) yaqinbo`lmoq; 2) qo`shilmoq; 3) boshqarmoq, voliylikqilmoq; 4) mudirlikqilmoq,

idoraqilmoqkabima'nolarnianglatadi. Avliyoso`zi "valiy" so`ziningko`plikshaklidir. "Valiy" so`zihamo`zo`rnida: 1) yaqin; 2) tug`ishgan; 3) qarindosh; 4) mulkdor, mulkegasi; 6) vasiy, homiy; 7) valiy, avliyo (Allohningdo`sti) deganma'nolarniberadi.

"Kahf"surasining 102-oyatidaham "avliyo" so`zikelganbo`lib, ushbuoyatningma'nosiquyidagicha:

"Yokikufrkeltirganlarmeniqo`yibbandalarimnivaliy-ilohqilibolishnigumonqildilarmi?! Albatta, Bizjahannamnikofirlargamanziletibtayyorlaganmiz". Buoyatikarimada "avliyo" so`zi "Iloh, Rahnamo" ma'nosidakelgan. Buma'nohamavvalgilaridanfarqlibo'lib, endiyolg`izAllohningHaqRahnamoligihaqidaso`zketmoqda. Shuningdek, Nisosurasining 74, 89, 139, 144-oyatikarimalaridaham, "Moida"surasining50, 57, 81-oyatlaridaham "avliyo" so`zikelgan. Buoyatlarningko`pchiligimo`min-musulmonlarningboshqamusulmonlarturib, kofirkimsalarnido`sttutmasliklarihaqida. Musulmonlarbuishdanqattiqqaytarilganlar. Demak,buoyatlardagi "avliyo" so'ziningma'nosiavvaldazikrqilinganma'nolarkabidir. Ya'niaksari "insonlararodo`stlik"niifodalabkelgan.

Bizgama'lumki, tasavvufningg`oyasikomilinsonnitarbiyalashdir. Bundaykamolotgaerishganshayxlarningo`zdarajalarivamanoqiblarimavjud. Komilinsonnitasavvufiyistilohda "avliyo" deyiladi. BizavvalavliyotushunchasivauningQur'oniKarimdaanglatganma'nolaribilantanishibchiqqanedik. Shuma'nolarorasida "Allohningdo`sti" ma'nosiaynibizo`rganayotganmavzuniyoritibberishdaasosbo`libxizmatqiladi.

ValiytushunchasiQur'onvahadisgaasoslanganbo`lib, "do`st" (Allohningdo`sti) ma'nosinibildiradi ("Allohesataqvodorzotlarningdo`stidir".

AlisherNavoiyning "Nasoyimul-muhabbat" asaridanabiylikhaqida: "UlHazrat (s.a.v.) anbiyoningxotamierdivaandinso`ngranubuvvateshigibog`landi", deyiladi. BubilanAlisherNavoiyHazratMuhammad (a.s)

danso`nghechbirpayg`ambarkelmasligi, hamdaharqandaybalanddarajadagiavliyohamnabiydarajasidabo`laolmasliginiaytibo`tgan. Ya'niharqanchaibodatlarbilankomillikningengbalandnuqtasiga yetganvaliyzotlarhamPayg`ambarlardanpastdaturadilar. Nabiyvavaliyorasidagiumumiyjihatlarniko`radiganbo`lsak: g`aybolamigaoshnolik, Xudobilanbandalariorasidavositachibo`lish, muqaddaslik, ilohiysifatlaregasibo`lish, ruhoniyrahnamovaibratbo`lishlikbo`lsa, nabiyvavaliyorasidagifarqlijihatlarquyidagilardako`rinadi: payg`ambarvahiyqabulqiladi, valiyesailhomorqalig`aybdanxabarberadi. Nabiylardavaliylikxislatibor, ammovaliydanabiylikxislatiyo'q. Payg`ambarlarvahiyqabulqilib, unishariatko`rinishidahayotgajoriyetadilar, valiylardabukabiqobiliyatyo`q, valiylarpayg`ambarholati, ishinidavomettiradilar, xolos (valiynabiyningmerosxo`ri). Payg`ambarAllohningtanlaganshaxsidir, valiyesaharqanchailohiyxislatlargaegabo`lsaham, aksarriyozatorqalipirtarbiyasiniolib, maqomotlarnibosibo`tishilozim.

"Nasoyimul-muhabbat"dashayxul-mashoyixlarninghayot-faoliyatlari, ishlarivafe'llari, riyozatlarizikretilib, ularningtohayotborekan, millatnishariatasosidaishko`rishda, xalqniHaqvahaqiqattomonda'vatqilishdarahnamolikvazifasinibajarishlari, haqiqatyo`liniko`rsatuvchizotlarekanita'kidlangan.

"Nasoyimul-muhabbat"da "valiylara'moluaf'olvamuomiloturiyoziyotidanba'zisi" zikrqilinganbo`lib, ulartavba, luqmaihilliyat, shariatrioyati (shahodatkalimasi, salotixamsa, zakot, ro`za, haj), tariqatodobi, hilm, burdborlig` (chidam, bardosh), rizo, sabr, sidq, azimriyozatlardir".Bundantashqarisolikningholivauningbayonixususidaquyidagima'lumotlarniuchratamiz: Holruhvayurakningquvvatiniifodalaganligisabablitasavvufga "ilmihol" nomiberilganibejizemas. "Holmaqomlargaqarama-qarshiholdayo`lovchiningo`zkuchi, intilishi, irodasibilanamalgaoshmaydi, hol –

ilohiyjazba” bo`lib, zavqholatidaaytilganso`zvaiboralardailohiyhikmatmujassambo`lgan. Holningmartabalariqurb, muhabbat, shavq, uns, mujohada, mushohada, mukoshafadaaksetgan.

Ma’lumki, orifso‘ziningma’nosi “biluvchi, tanuvchi, ma’rifatli, dono” deganma’nolarnianglatadi.AllohningZotinihechkimko`rganemas, uniborliqdagiashyolardaaksetgansifatlariorqalitanishmumkin. Ammoanashusifatlarnitanish, bilishvaulalarorqaliParvardigoriolamzotinitanishbuorifliliksifatidir.

Demak, orif – irfonsohibi, anglaganvatanigan. So`fiylarningnuqtainazaridairfonAllohtuhfasibo`lganiuchunilmdanustunerur. Orif– Allohningshuhud, asmovasifotlariniidroketgan, mavhumborlig`idankechib, Haqborlig`iilaborbo`lgankishidir.

Insono`zidagivakoinotdagiilohiyliknikashfetishi, busirdanvoqifbo`lishilozim. Tabiat – Mutlaqruhijodivako`zgusi. Insonesako`zgumarkazi. Shundaybo`lgach, IlohnisevishInsonnisevishorqaliboradi. Insondaginajibsifatlarqanchako`pbo`lsa, ushunchasevimli, ushunchailohiylashgan, ilohiysifatlargayo`g`rilgandir. Shuboisoriflar, komillarko`proqsevimlivaazizdirlar.

Ta’kidlangansifatlarnibiz “Nasoyimul-muhabbat”dagioriflarmisolidahamko`rishimizmumkin. AlisherNavoiyFuzaylb. Iyozq. t. r.gabag`ishlanganqismdashundayyozadi: “Shayxul-islomdebdurkim, do`stdinnishonvaorifdinjon [kimkiishqbilano`lsa, shundayo`lganima’qul. O`limbilantugamaganishqdaxayryo`qdur] [50.30]. Iqtibosdagido`stdanmurodAllohdir. UshbufikrorqaliorifningAllohgabo`lganmuhabbatiningdarajasiko`rsatilgan.

Asarning “Yahyob. Mu’ozRoziy”gabag`ishlanganqismidaorifinsonlargaxosbo`lganyanabirmuhimfazilatsifatida “... zohidlardunyog`urabosidurlarvaoriflar–oxiratg`urabosi” […] ekanliklaritasvirlanganki,

bufikrhamyuqoridagiqarashlarimizbilanuyg`un.“Nasoyimul-muhabbat”daorifpirsifatidatilgaolinganAbuSaidXarroztilidanaytilgan “...oriflarningriyosimuridlarningixlosidanyaxshidir” deganfikrdahamorifinsongaxossifatgaurg`uberilganliginiko`rishimizmumkin.

I .2 Pirlarninghasbuholigadoirma’lumotlar

«Nasoyimul-muhabbat» («Muhabbatshabbodalari») – xalqniHaqvahaqiqatsariyo`llash, bashariyatniilohiyma’rifatgayetishtirishdekulkanvazifanio`zzimmasigaolganulug`ulamovaurafo, mashoyixuavliyolarhaqidabitilgannoyobmanbadir. Hijriy 901 (1496) yildavujudgakelgano`zbeknasrivatasavvufadabiyotiningmumtoznamunasisanalgan buasarningto`liqnominimuallif «Nasoyimul-muhabbatminshamoyimul-futuvvat» («Ulug‘likxushbo‘yliklarinitaratuvchisevgishabbodalari») deyae’tirofetadi. TazkiraAbdurahmonJomiyning «Nafohatul-uns» asariasosidavujudgakelgan. Jomiy «Nafohatul-uns» ning “Kirish” qismidaasarningAlisherNavoiyda’vatibilanyozilganliginita’kidlashigako`ra, shundayasaryozishzaruratihaqidagio`yNavoiyningko`nglidaanchadanberimavjudbo`lgandeyishmumkin. AlisherNavoiyasarningyozilishitarixiniquyidagichabayonetadi: «Doimoshuftaxotirg`akelurerdivaparishonxayolg`aevrilurerdikim, ulkitobalfoziforsiydur, arabiyg`apayvastavaiboratiishoratahlitiligavobastavaultillarvuqufidinbahravarlarva

uliboratuishoratdinbexabarlarulalfozdino`zqobiliyatlarixurdidavaishtig`ollarimuqo balasidanaf’lartoparlarvafayzelturlar.

Ammoturkulusidinba’ziki, ko`ngulsidqusafosig`abahramanddurlar, bukimiyoasarso`zlarta’sirig`aTengriinoyatidinarumand, ulalfozg`avuqufqillatidinulfayzdardinmahrumvahaqoyiqningdaqoyiqiularganoma’l um. Xotirg`akechmishkim, agarsa’yqilsam, bukitobniturktiligatarjimaqilaolg`aymumanvauldaqoyiqumushkulotniravshanroqalf ozvaochuqroqadobilao`tkaraolg`aymuman? – debmutaammilerdim. Vanebuxayolumuddaodino`zumnio`tkaraolurerdimvaneishningazimlig`ivadushvorl ig`ijihatidinshuru’qilaolurerdim.

Tota’rixto`qquzyuzbirdaki, ulkitobningta’lifidinyigirmayilo`tuberdi, Tengritaolotavfiqibirlabuulug`ishg`ailikurdumvabuazimamrg`aqalamsurdum» [50, 12].Keltirilganiqtibosdanko`rinibturibdiki, AlisherNavoiyturkiyxalqlarni «Nafohatul-uns»danomlarikeltirilganulug`larbilanyaqindantanishtirishmaqsadidaunio`zbektilig atarjimaqiladi. AbdurahmonJomiyning «Nafohatul-unsminhazoratul-quds» asari 1476-1478 yillardayozilganbo`lib, mualliftazkiraningbunyodetilishidaAlisherNavoiyda’vatkorbo`lganliginie’tirofetadi.

«Nasoyim ul-muhabbat»janrvaasosiymohiyatigako`ra, tazkirabo`lsa-da, Jomiyasariningmuqaddimaqisminikengaytirib, tasavvufningdolzarbmuammolarigabag`ishlanganmustaqil «risola» darajasigayetkazadi. Undanvaloyatvavaliy; ma’rifat, orif, mutaarrif (ta’sirlangan)vajohil; so`fiy; malomatiy, faqrvaularo`rtasidagifarqlar; majzub,zohid, xodim; tavhid, martabavaarboblar; imontavhidi, ilmtavhidi, rasmiytavhidvaholtavhidi; mo`jizavakaromato`rtasidagi

farq; avliyolarkaromatlariningisboti; karomatlarvag`ayritabiiyodatlarbayonikabitasavvufningmuhimmasalalario`rinolga nbo`lib, ularanchamurakkabtushunchavaistilohlarvositasidayoritilgan.

JomiybundaAliibnUsmonHujviriyning «Kashful-mahjubliarbobil-qulub» asarigaergashadi. Navoiyesamuqaddimanimutlaqoo`zgachatuzadi, ya’ni «Nafahotul-uns»ningmuqaddimaqismitarjimaqilinmaganva «Nasoyim»gakiritilmagan.

«Nasoyimul-muhabbat»ningmuqaddimaqismi «Butoyifasulukidamuqaddimatamhidi» debatalib, undamuallifinson, uningyaratilishi, boshqamaxluqlarorasidatutgano`rni, avliyoullohlarningvazifalari, shayxlarninga’mol, af’ol, muomalotvariyozatlarikabifalsafiymuammolarustidato`xtaladivaulargatasavvufta’limotinuqtainazaridanjavobberadi. Navoiyinsonniengsharifmaxluqdebataydivabuningsababiniquyidagichatushuntiradi: «HaqsubhonahuvaTaolomahluqotdabaniOdamdinsharifroqvabiyikrakxalqqilmaydir, neuchunkima’rifatullohganjiningaminivamahramiuldur» [50, 15].

Muallifinsonningulug`liksababinima’rifatbilanbog`laydi. Uningcha «Kuntukanzanumaxofiyanfiahbabtuana’rafafixilqatil-xalqil-a’rof» («Menbirmaxfiyxazinaedim. Tanilmoqniistabqolib, dunyolarniyaratdimvao`zimnitanitdim») hikmatiningmazmunito`laligichainsonmohiyatigaqaratilganbo`lib, insonko`nglio`shamaxfiyxazinaningmaxzani, ya’niHaqvaHaqiqatasroriinsonmohiyatidayashirinvaHaqqayetishfaqatinsongaginaxosdir. Ammoinsonvujudidabashariyatvamoddiyatunsurlarihammavjud. Ulug`mutafakkirfikricha, ushbuholattaqozosigako`rainsonlardanba’zibir «nopisandishlarvujudtutdi». Buningislohivainsoniyatnito`g`riyo`lgaboshlashuchunHaqba’zisaylanganbandalari boshiganubuvvattojinikiydirib, insonlarnihidoyatgada’vatetdi.

Ularningso`nggisivaengulug`iHazratiMuhammadalayhissalombo`ldilarvau kishidankeyinpayg`ambarlikeshiklariyopildi, nubuvvatdoirasibekildi. Shundanso`ngxalqniHaqvahaqiqatsariyo`llash,

ilohiyma’rifatgayetishtirishvazifasiulamovaurafo, mashoyixuavliyolarzimmasigayuklatildi: «Vaulsohibidavlatlardin (ya’nipayg`ambarlardan ) so`ngrabuummatningmashoyixiva avliyoullohi... buirshodgaishtig`olko`rguzdilar. Vava’dabudurkim, olaminqirozig`achakim, bumillatushariatsirotimustaqimbo`lg`usidur, butoifakimvaloyatvakaromat, ahlidurlarvaxaloyiqqairshoduihdoqilurlar, muborakzotlariningbarakotibumillatahliboshidinkambo`lmag`ay» [50, 14].

Avliyovamashoyixlarningvazifalarihaqidao`zfikrlarinibildirgandanso`ngm uallifularning; a’mol (ishlari), af’ol (fe’llari), muomalot (yashashtarzi) variyozat (irodavaruhlarinichiniqtirish)laribayonigao`tadivatasavvufahliningtavba, halolluqmatalabi, shariatrioyati, namoz, zakot, ro`za, haj, yetukaxloq, hilm (yumshoqfe’llilik), rizo, sabr, sidq (to`g`riso`zlik), riyozatkabio`nto`rtsifatvaxislatlarinisharhlaydi.

Yuqorida, xalqniHaqvahaqiqatsariyo`llash, ilohiyma’rifatgayetishtirishvazifasiulamovaurafo, mashoyix-uavliyolarzimmasigayuklatilganliginiesladik. Tasavvufdaularso`fiylardebataladi.

Xo`sh, so`fiylarkimlar? Husnimutlaqoshiqlari, ilmuirfonvaidroksohiblari – so`fiylarvaularningmaslakdoshlariazaliyvaabadiymantiqniistifodaqiluvchilardir.

So`fiylaro`zqarashlaribilanzohidlardanfarqqilganlar, aytishmumkinki, ularganisbatanustunlikkaegabo`lganlar. Tasavvufahlinazdidazohidlaro`znafslarinibutunlayyengolmaganzotlarbo`lib, ularjannatumididaibodatqiladilar. Ulardagimanashujihatningo`ziyoqnafsuyg`oqligdandalolatberadi, debo`ylaydilar.

So`fiylarningmaqsadibitta – Haqningjamoligamusharrafbo`lmoq, ruhananashumohiyatgaqaytmoq. So`fiylarruhiyatidagig`alayon – ISHQularnishungaundaydi.

Haqqamuqarrab (yaqin) bo`lganbundaysolihinsonlar - so`fiylarorif, oshiq, komil, sidqahli, faqrahli, fanoahli, vasl (visolahli, ahlidil, ahlitahqiq, ahliishq, ahlidard, ahlinazar, ahlniyoz, piriishq, ishq, ishqarbobi, ma’noahli, safoahl,

vafoahli, ahliroz, rizoahli, ahlima’rifat, ahlihaqiqat, ahliirfon, ahlikaram, ahlitab’, ahlidabr, himmatahli, shavqahli, ahlisaloh, sohibasror, sohibkamol,

sohibnazar, sohibkaramkabinomvasifatlarbilanulug`laganlar.

AlisherNavoiy «Nafahotul-uns» asaridatasavvuftarixidanomqoldirgananashundayshayxvaulamolar, tariqatlarhaqidama’lumotlarniturkiyxalqlargayetkazishnio`zoldigamaqsadqilibqo`yadi.

Bizgama’lumki, tasavvufta’limotiturlitariqatvasilsilalarnivujudgakeltirgan. SharqshunosH. KaromatovHujviriyning «Kashful-mahjub» asarigatayanibaniqlashigako`ra, XI asrdayoqtasavvufningo`nikkiasosiyoqimishakllanibulgurganedi. Ulardano`ntasi — muhosibiya, qassoriya, tayfuriya, junaydiya, nuriya, sahliya, hakimiya, xarroziya, xafifiyavasayyoriyaahlisunnavaljamoaaqoidivashariatqonun-qoidalarigato`g`rikeladi, debtanolingan, qolganikkitasi-hululiyavahallojiyaesaradetilgan. «Nasoyimul-muhabbat»daushbutariqatlarvaularningvakillarito`g`risidama’lumotlarberilgan. Masalan, muallifAbulAbbosas-Sayyoriy (vaf. 342/954) zikridayozadi: «AbulAbbosas-SayyoriyAbuBakrVositiysuhbatig`aetdivauldarajahosilqildikim, anibirsinftasavvufahliningimomiderlarki, alarSayyoriyag`amashhurdirlar» [50, 102].

Aytishlozimki, JomiyvaNavoiyMansurHallojta’limotinimohiyate’tiboribilanqabulqilganlar, ammounitaqdimetishyo`livaifodashaklinuqtayinazaridantanqidetganlar. Buniquyidagimisoldanhambilishmumkin. NavoiyMansurHallojzikridayozadi: «UlbirkunJunaydningeshiginiqoqdi. Junaydso`rdiki, kimsen? Dedikim, Haq. Junayddedikim, Haqemassen, ammoHaqbilasen» [50, 106].

TasavvuftariqatidavomidatasavvufningMarkaziyOsiyoan’anasibilanbog`liq ravishda, asosankubraviya, yassaviya, xojagoniya-naqshbandiya,

chishtiyavabektoshiyatariqatlarimaydongakelganligikuzatiladi. Tasavvuftarixidanma’lumki, ulardanuchtasiMovarounnahrvaTurkistonda, chishtiya -Hindistonda, bektoshiyaesaTurkiyadarivojlanganligima’lum. «Nasoyimul – muhabbat»daushbutariqatlarvaularningnamoyandalarihaqidahamasoslima’lumotlar berilganbo`lib, ularmintaqatasavvuftariqatlarinitekshirishdamuhimahamiyatgaegadir. Navoiyshayxlarzikrinima’lumtartibasosigaquradi. Butartibni, asosanquyidagichabelgilashmumkin:

1. Shayxnomi, kuniyati, so`fiylarorasidagilaqabihaqidaxabarberish;
2. Shayxningtug`ilganvavafotetganyili, joyi, qabrihaqidama’lumotberish;
3. Tasavvufgakiribkelishigaturtkibo`lgansabab;
4. Tasavvufdaginisbasiningkimgayetibborishi, kimningshogirdiekanligi, kimlarniko`ribsuhbatigayetganligi, so`fiylarningqaysitabaqasigamansubligihaqidaxabarberish;
5. Tasavvufiy, falsafiy, axloqiymazmundagifikrlaridannamunalarberish.

AlisherNavoiyso`fiylar, shayxlarhasbuholihaqidama’lumotberarekan, ba’zimuhimistilohlarningqachondanboshlabqo`llanganligimasalasigahame’tiborberadi. Masalan, UAbuHoshimas-Sufiynizikretarkan «Avvalkishikim «so`fiy» dedilar, ulerdi» [50, 28], debyozadiva «so`fiy» istilohiningtaomilgakirishiaynanshushaxsbilanbog`liqekanliginiaytadi. Yanaushbushayxzikribilanbog`liqholdabirinchiso`fiylarxonaqohiShom (Suriya)ningRamlashahridabinoqilinganliginishundaybayonqiladi: “Avvalxonaqohkim, so`fiylaruchunbinoqildilar, ShomningRamlasidaerdi” [50, 28].

«So`fiy», «xonaqoh» kabiistilohlarifodalagantushunchalartasavvufningmuhimtushunchalariekanligini,

ularningbirinchimartaqachonvakimtomonidaniste’molgakiritilganligimasalasihalqiluvchiahamiyatgaegaliginihisobgaolsak, Navoiyningbumasalalargamaxsusto`xtalishiuningtasavvuftarixinimukammalyoritishgaintilganligidandalolatberadi.

Adabiyotlarda «tabaqa» istilohining 20 yilliksanama’nosinianglatishiaytiladi. «Tabaqa» istilohiniso`fiylarguruhlarima’nosidailkborAbdurahmonSulamiy (vaf. 412/1021) o`zining «Tabaqotus-sufiya» asaridaqo`llagan. Ushbuasardaso`fiylarbeshtabaqagaajratilganbo‘lib, muallifhartabaqada 20 tadanshayxningtarjimaiholivata’limotihaqidagima’lumotlarnito`plagan. AbdurahmonJomiy «Nafahotul-uns»ningkirishqismidao`ziningSulamiytasnifiasosidaishko`rganliginiaytadi. Ushbubeshtabaqadankeyingiso‘fiylar «mashoyiximutaaxxirin» («keyingidavrshayxlari») debatalgan. Navoiy «Nasoyimul-muhabbat»daushbuterminlarniSulamiyvaJomiyasarlaridagikabima’nolardaqo`llaydi. [34, 168].

Navoiytasavvufta’limotitarixinibayonqilarekan, uningqaysishaxslartomonidanyaxlitta’limotholigakeltirilganligimasalasigahame’tiborberadi. Shuma’nodauningquyidagimulohazalarig`oyatahamiyatlidir: «Avvalkishikim, ishoratniiboratqakelturdivabutariqdinso`zaytti (ZunnunMisriy) erdi. YanabirtabaqadaJunaydquddisasirruhupaydobo`ldi, builmgatartibberib, bastqilib, kutubbitidi. ChunShibliyquddisasirruhu, oragakirdi, builmniminbarustigaaytib, oshkorqildi. Junaydso`zidurkim, bizbuasrorniyoshurunuylardavasardobalardamahramlargaayturerduk, Shibliyminbarustigaaytib, elgaoshkorqildi» [50,48].

Navoiytasavvufningyaxlitta’limotsifatidagiibtidosiniZunnunMisriy (vafoti 245/860), JunaydBag`dodiy (vafoti 298/910) vashayxShibliy (vafoti 334/945)larnomibilanbog`laydi. BundaZunnunMisriytasavvufni «ishorat» - belgivaramzlardan «iborat» - istilohvatushunchalargaaylantirganshaxs,

JunaydBag`dodiyistilohvatushunchalarniyig`ib, sharhlabkitobyozib, tasavvufniyaxlitta'limotgaaylantirgankishi, Shibliyesaushbuta'limotnixalqorasidailkboroshkoratarg`ibvatashviqetganshayxsifatidako`rsatiladi.

Navoiymuayyanshayxningtasavvufiyqarashlarini, hasbuholigaoidma'lumotlarinibayonqilishdanoldinuningqaysitabaqagamansubliginiaytadiva «tabaqa» so`zinibirinchimartaZunnunMisriyganisbatanqo'llaydi: «ZunnunMisriy... Avvalkitabaqadindur... Vashayxul-islom (XojaAbdullohAnsoriy) debdurki, Zunnunulkishiemaserdi-kianikaromatbilansitoyishqilg`aylarvamaqomatbilaoroyishbergaylarkim, moqomuholaningilgidasukraerdivadarmonda. Vaqtningimomivaro'zgorningyagonasivabutoifaningboshidurvabarchaningnisbativaizofatiangadur» [50, 29].

Bundantashqari, AlisherNavoiymuayyanshayxningtasavvufgakiribkelishtarixigaalohidaahamiyatberadi. So`fiylikyo`ligaqadamqo`yishigaturtkibo`lgan, voqea-hodisani- «tavbasiningsababi» debataydi. Jumladan, mashhurso`fiyshoir, tasavvufiymazmundagio`nlabasarlarmuallifiFarididdinAttorningtasavvufgakiribkedishtarixiniquyidagichayozadi: «Debdurlarki, alarandoqkiotlarimashhurdur, Attorekandurlar. Tavbalarigasababbubo`lg`ondurki, birkunattorlig`do`konidamuomalagamashg`ulvamash'ufermishlar. Darveshdo`koneshikigayetarvanechaqatla «Shayalloh» der. Angaparvoqilmaslar. Uldarveshderki, EyXojanenav'o`lg`ungdur? Alardebdurlarki, andoqkiseno`lg`ungdur. Darveshdebdurki, senmendeko`laolmassen. Alardebdurlarki, nechuk? Darveshdebdurki, mundoq. Vayag`ochoyog`i (idishni) boshostidaqo`yubdurva «Alloh» debdurvajonniHaqqataslimqilibdur. Alarningholimutag`ayyirbo`lubdurvado`konvaandaharneborekandur, barhamurub, butariqqa (tasavvufga) kiribdurlar» [50, 459]. AlisherNavoiyShayxFarididdinAttorhaqidama'lumotberarekanuning "Asrornoma"

va “Tazkiratul-avliyo” asarlariningnominihamtilgaoladi. FarididdinAttorhasbuholibilanbog`liqyanabirmuhimma’lumotnikeltiradi: “Debdurlarki, MavlonoJaloliddinRumiyBalxdinMakkagaborurdaNishopurdaalar (ya’ni- FarididdinAttor) suhbatig`ayetibdurvaShayxkibarisindaermishlar. “Asrornoma” kitobiniMavlonog`aberubdurlarvaMavlonodoimulkitobnio`zidinayirmay, o`zibilanasraremish...” [50, 460]. Ko`rinadiki, FarididdinAttorningmazkurasaritasavvufulamolaritomonidanjudaqadrlanganvae’zozlangan.

AbdullohMuborakning «tavbasiningsababi» haqidashundayma’lumotlarnikeltiradi: “Aningtavbasiningibtidosibuerdiki, birkanizakishqidagiriftorbo`ldi. Birqishkechasitongotqunchama’shuqdevoritubidaturuberdivaustig`aqoryog`adurerdivaulxabarsiz. Saharnamozinayturdaulxuftansog`indi. Kuduzbo`lg`ondinso`ngraulholg`avoqifbo`ldi, o`zigadediki, eyMuborakningnomuborako`g`li, uyotsangabuavqotingdinki, agarimomnamozdabirsuraniuzunroqqiroatqilsa, toriqib, telbararsenvamuningdekkechanafasinghavosig`atongotqunchamundoqazobtortasanki, suhbatidinxabaringyo`qdur. Ko`nglibudarddinbuzuldivaboriishdintavbaqildivasulukkamashg`ulbo`ldi” [50, 27].

AlisherNavoiySuhravardiyatariqatining XV asrdagiengyirikvakiliShayxZayniddinAbuBakral-Xavofiy (vaf. 838/1435) haqidama’lumotberarkan, “ulzotningo`zzamonidaXurosonmulkiningshayxul-mashoyixi, zohiriyvabotiniyilmlaregasivatariqatdaShayxNuriddinAbdurahmonMisriyningmuridi” ekanliginita’kidlaydi.

AlisherNavoiyasardaZayniddinXavofiyhaqidamalumotberarekan, uningIbnArabiyta’limotivaasarlarigakattaqiziqishbilanqaraganliginita’kidlaydi.

Navoiyningyozishicha, u: «Fusus» mutolaasivadarsig`aqiyomko`rguzurerdi» [50, 34]. Ushbutariqatvakillarijahriy, ya’niovozchiqaribHaqnizikrqilishnitarg`ibetaredilar. ShusabablihamShayxZayniddinXavofiyningmuridiXojaShamsiddinMuhammadal-Kusaviyal-Jomiy (vaf. 863/1459): «ShomvasubhavrodiniHazratiShayxZayniddin (quddisasirruhu) tariqibilajahrayturlarerdi» [50, 34].Bushayxhamo`zmurshidisingari: «ShayxMuhyiddinArabiy (quddisasirruhu) musannafotidinko`po`qurerdilarvamu’taqiderdilar». Bubilanhamcheklanmasdan, XojaShamsiddinKusaviyislomningg`oyatnozikmasalalaridanbo`lgan «... tavhidmasalasinalarg`a (ya’ni, IbnArabiyga) muvofiqtaqrirqilurlarermish. Vaaniminbarustida, ulamoqoshidaandoqbayonqilurlarermishki, hechkimgae’tirozvainkormajolibo`lmasermish» [50, 34].Ibnal-Arabiytavhidnivahdatul-vujudasosidatalqinetgan. Ungako`ra, Yaratuvchi (Alloh) vayaratilmish (borliq, mavjudot) o`rtasidavujudiybirlik (vahdat) mavjuddir, binobarin, dunyovayaratilganbarchaolamlaryaratuvchiningtajalliyvazuhuridaniboratdir. Bundayqarashko`phollardashariatulamolariningqarshiligigauchragan. ShundayvaziyatdaShayxShamsiddinKusaviyJomiyvahdatul-vujudvaIbnArabiyta’limotiniminbarustidaxalqqayetkazishninguddasidanchiqaolgan, bubilanesaushbug`oyalarningjamiyatdaqarortopishigahissaqo`shgan. Keyinchalikmumtozadabiyotdagimajozorqalihaqiqatni, maxluqorqalixoliqnitarannumetishan’anasirivojidavahdatul-vujudta’limotiningfalsafiyasosbo`layotganliginiko`rishimizmumkin.

Ma’rifatvauningtasavvufiytalqiniham «Nasoyimul-muhabbat»dankengo`rinolgan. MansurXallojdano`g`livasiyattalabetgandashayxungaqarab «... senbirnimagako`shish (harakat, jiddujahd) qilkim, zarraiandinsaqalayn (ikkidunyo) ilmidinulug`roqvayaxshiroqbo`lg`ay. So`radimki, ulnedur? Dedikim – ma’rifat» (50, 106).

AlisherNavoiytasavvufiydunyoqarashiningahamiyatishundaniboratki, ya'niulug`mutafakkirbirormuayyantariqatbilancheklanibqolmay, o`zigachabo`lgantasavvufta'limotiningbarchailg`ortomonlarinio`zlashtirishgaharakatqilgan. Biroq, naqshbandiyaniHaqvahaqiqatnianglashdaboshqatariqatlardanmukammalroqdebbiladi. Bufikrnimuallifso`zdaemas, misollarorqaliifodalaydi. «Nasoyimul-muhabbat»ningbirnechao`rinlaridaoldinsuhravardiyaniqabulqilib, so`ngranaqshbandiylikyo`ligao`tgankishilarhaqidahikoyaqilinadi. Masalan, NavoiyMavlonoTojiddinAhmadShijaniyningneganaqshbandiyatarafdoribo`lganligini bayonetibyozadi: «Alar, MavlonoSa'duddinKoshg'ariy (qaddasal-lohusirruhu)ningmurididurlar. AvvalShayxZayniddinXavofiy (rahmahullohu) silsilasidasulukqilurermishlar. Alarg'ajahrzikridindag`dag`ayuzlanibdur, Boxarzdinshahr ( Hirot) sariyuzlanibdurlar. Shahrgayetkandinso`ngra, mashoyixtabaqotidasulukqilurmurshidlardintafahhusg`amashg`ulbo`lubdurlar. HazratiMavlonoSa'diddinKoshg'ariynidebdurlarki, xojalarsisilasidaki, «Silsilatuz-zahob» iboratandindur, toliblarg`atalqin-uirshodsajjodasidadurlar. Alarningmaskaniniso`rab, MasjidiJome'mahallasig`aborurlar. Alarninguylarintopib, birlahzaeshiklaridao`lturg`andinso`ngraalarchiqarlarvaba'zias'hobbilauylarieshikidao`ltururlar. Mavlonog`ahamiltifotqilib, so`rubo`ltururlar. So`zasnosidaMavlonosariboqibderlarki.: «Bushahrpodshohin-ki, Boburderlar, podshohizohirdur, mulozimlaridinbiriki, angako`pixlosibo`lg`ay, harsabohaningsoriboqib, otingustohonatutub «Bobur... Bobur...» debko`pmazkurqilsa, oyoangaxushkelgaymu?» -debsavolqilurlar. Mavlononingko`nglidagidag`dag`asiraf'bo`lurvaalarningsilsilasidamuridbo`lub, sulukkamashg`ulbo`lurlar» [50, 443]. Matnparchasidanma'lumbo`ladiki, ushbumisolorqaliQoshg`ariyShijaniygajahriyzikrdanxafiyzikr, binobarin, suhravardiyatariqatidannaqshbandiyatariqatiustunliginiko'rsatibbergan.

Shuningdek, parchadanNavoiyningjahriyvaxafiyzikrga, suhravardiyavanaqshbandiyatariqatlarigamunosabatioydinlashadi.

Buningaksi, ya’ninaqshbandiyayo`ligakirgankishikeyinchalikboshqatariqatniqabulqilaolmasligi quyidagimisoldao`zaksinitopgan. «Nasoyimul - muhabbatda»daaytilishicha, MavlonoSa’diddinKoshg`ariyturlivahimalitushlarko`radivapiriNizomiddinXomush danularningta’biriniso`raydi. ShayxNizomiddinKoshg`ariyniZayniddinXavofiyoldigayuboradi. Sa’diddinQoshg`ariyhikoyaqilishicha: «... chunShayx (Zayniddin) xizmatig`ayetishtimvaulvoqi’a (tush) larniarzqildim, dedilarki, bizningbilabay’atqilvabizningirodatimizqaydig`akir (ya’ni, meningqo`limdatavbaqilib, suhravardiyaniqabulqil). Mendedimki, aziziy-ki, menbutariqatniandinqabulqilibmen, hanuzhayotqaydidadur (ya’ni, menganaqshbandiyanio`rganganmurshidimShayxNizomuddinXomushhalitirik). Sizyeminvamurshidsiz, agarbilursizki, butoifatariqidabujoizdurandoqqilay. Shayxdediki, istixoraqil! Mendedimki, meningo`zistixoramg`ae’timodimyo`qtur, sizistixoraqiling! Shayxdedikim, hambizistixoraqiloli,hamsenistixoraqil! Chunkechaistixoraqildim, ko`rdimki, xojalartabaqasiHiriyziyoratgohigaki, ulvaqtShayx (Zayniddin) andaermishlar, kiribdurlar, daraxtlarniko`ngaradurlarvatomlarniyiqadurlarvaqahrug`azabosorialarg`azohirdur. Bildimki, ishoratulish (ya’ni, naqshbandiyadanchiqib, suhravardiyatariqatiniqabulqilish) man’ig`adur. Xotirimjam’bo`ldivaosudalig` bilaoyog`imniuzatibuyqug`abordim. ChuntonglasiShayxmajlisig`akeldim, andinburunki, menvoqi’amniarzqilg`aymen, Shayxdediki, tariqbirdurvabarchabirga-o`qqayturlar. Hamulo`ztariqingbilaishgamashg`ulbo`l! Agarvoqeayomushkuleollingg`akelsa, bizgaaytqil, qilaolg`anchamadadqilali!» (50, 277).

BumisollarNavoiyningnaqshbandiyatariqatiniHaqqaolibboruvchiengto`g`riyo`l, debbilganliginiko`rsatadi.

«Nasoyimul-muhabbat»dan XV asrnaqshbandiyatariqativakillarininghamShayxMuhiddinArabiyasarlarigakattaahamiyatberganligima’lumbo`ladi. NavoiyXojaMuhammadPorsoningo`g`liAbuNasrMuhammadal-Buxoriy (vaf. 875/1470) nizikretarkan, yozadi: «BirkunalarningmajlisidaShayxMuhyiddinal-Arabiy (qadasallohuta’alasirruhu) zikrivaaningmusannafotio`tarerdi. Buzurgvorotalaridinnaqlqiladilarki, «Fusus» jondurva «Futuhot» ko`ngul. Vadag`idererdilarki, harkim «Fusus»yaxshibilsa, angaHazratiRisolat (SAV) mutoba’atiningdoiyasiqaviybo`lur. Vaalardinbuso`znoqiliHazratiMaxdumiy (nuvviramarqadahunuran) dur» [50, 271].

AlisherNavoiyXV asrdayashaganXurosonvaMovarounnahrdagiko`plabshayxvatasavvufahlinishaxsantanigan, ularbilanmuloqotdabo`lib, pand-nasihatvata’limidanbahramandbo`lgan. «Nasoyimul-muhabbat»dazikretilganshundayshayxlarsirasidaMavlonoMuhammadTabodgoniy, XojaAhror, MavlonoQosim, AbdulazizJomiy, MavlonoAbulxayr, MavlonoSa’duddin, MavlonoMuhammadAmin, XojaAvhadMustavfiy, XojaMuayyadMehna, PirAhmadNaqqosh, ShayxYahyo, BoboPiriy, BoboShihob, BoboSarig`Po`lod, MavlonoSharafiddinYazdiy, MavlonoHumomiddinKalobodiykabilarnisanashmumkin. UlarningdeyarlihammasiNavoiyniduoyixayrbilanmusharrafqilganlar, ba’zilariunijudayaqintutibungafarzandsifatidaqaraganlar (SayyidHasanArdasher, XojaMuayyadMehna, FazlullohAbullaysiy), ba’zilaribilanxatyozishibturgan (XojaAhror, MavlonoQosim), ba’zilaribilanesayaqinulfatchilikaloqalaridabo`lgan (BoboShihob, BoboSarig`Po`lod).

Jumladan, Navoiyshaxsantanigan, uchrashganso`fiylardanBoboPiriyzikridao`zibilanbog`liqbirvoqeanihikoyaqiladi: uningmaskanikattayo`lbo`yidabo`lib, uo`tgankishilarniyomonso`zlarbilanso`karekan.

ShuninguchunNavoiyuningoldidano`tmas, o`shayergayetgandaburilib, boshqayo`lgaketarekan. Birkunbiro`rtog`iundanbuningsababiniso`rabdi. Navoiyunga «BoboPiriyo`tgankishilarniyomonso`zlarbilanso`kadi. Bumengayoqmaydi»,-debjavobberibdi. Shundahaligio`rtog`iBoboningkaromatibor, deydilar. Birmartaoldidano`t. Agarkaromatiborligirostbo`lsa, seniso`kmaydi, deydi. Shundayqilib, NavoiyBoboPiriyoldidano`tadi. O`tgankishilarniso`kibo`tirganBoboNavoiyniso`kmaydi,aksincha, duoqiladi [50, 450].

AlisherNavoiytariqatpirlarininghasbuholito`g`risidagima’lumotlarnikeltirishdalo`ndalik, siqiqlik, ozso`zbilanko`pma’noifodalashgaharakatqiladi. BuniAbuNasrPorsohaqidagihikoyatdahamko`rishmumkin: “Shayxningbiryaxshiotiborekan. BuotgaBalxviloyatihokiminingishqitushibqoladi, lekinShayxdanuniso`rayolmaydi. Kunlarningbiridako`histonlikikkio`g`riotnio`g`irlabketishadi. Buvoqeahokimgayetibborgach, ubarchayo`llargakishilaryuborib, o`g`rilarnitutishnibuyuradi. O`g`rilarqo`lgatushgandanso`ng, ularniham, otnihamShayxhuzurigakeltirishadi. Qo`llaribog`langano`g`rilarniuo`tirganuygaolibkirishgandaShayxo`rnidanturadivata’zimbilankutiboladi. Ularnio`tirishgataklifqilib, qo`llariniyechibqo`yishnibuyuradi. So`ngraqayerlikekanliklariniso`raydi. O`g`rilar «ko`histonlikmiz» debjavobberadilar. «Shutopdayurtingizgaketayotganedingizmi?» -debso`raydiShayx. O`g`rilartasdiqjavobinibergandankeyinularningulovlaribor-yo`qliginisurishtiradi. Yayovekanliklarinibilgach, otniulargaberib, mendanko`rasizlargazarurroqekan, olibketaveringlar, deydi.

HikoyatdaNavoiyozso`zbilanko`pma’noifodalash, ayniqsa,yaqqolnamoyonbo`ladi. Masalan, NavoiyShayxningotinita’riflab, so`znicho`zibo`tirmaydi.

«Xojaningbiryaxshiotiborermishvahokimningxotiriulotsarimoyilermish», deganjumlabilankifoyalanadi.

Navoiyharbirtasavvufarbobixaqidama'lumotberarekan, ma'lumotninglo`nda, muxtasarbo`lishigaintiladi. Shusabablizikretilayotganshaxsgategishlibo`lsa-da, so`zningcho`zilishigayokimavzudanuzoqlashishgasababbo`luvchima'lumotlardansaqlanadi. Buniko`pginashayxlarningzikrlariso`ngida bitilganso`zlartasdiqlashimumkin. Masalan, IbrohimAdhamzikriniNavoiybundayyakunlaydi: «IbrohimAdhamningholotibag`oyatko`ptur. Birkitobbitsabo`lur. Ammobumuxtasardashunchazikribilaiktifoqilildi» [50, 39]. AbdurahmonJomiyzikridahamuningasarlarihaqidama'lumotberib, ularningro`yxatinikeltirishbilancheklanadi: «... vaalarningma'oniyvanukotiandinmashhurroqdurki, birornimasabtkilmoqqaxojatbo`lg`ay. Ulsababdinixtisorqilildi» [50, 481].

«Nasoyimul-muhabbat»datasavvufadabiyotinamoyandalarigahamkattao`rinberilgan. AlisherNavoiyularni «ko`proqshoirliqbilanash'unamotopib, biroqabyotvaash'oritasavvufahlichoshnisidinxabardorvabutoifaningmashrabibilamuvofiqzotlar» deyabelgilaydivashundayshoirlarsirasidanAvhadiddinKirmoniy, SayyidQosimTabriziy, HakimSanoiy, FariduddinAttor, Sa'diySheroziy, ShayxFaxriddinIroqiy, AmirHusayniy, MahmudShabustariy, ShayxAvhadiddin, AfzaliddinXoqoniy, NizomiyGanjaviy, XusravDehlaviy, KamolXo`jandiy, MuhammadShirinMag`ribiy, NosirXusrav, ShayxOzariy, MavlonoLutfiy, MavlonoMuqimiy, MavlonoAshraf, SayyidNasimiy, ImodiddinFaqih, HofizSheroziyvaAbdurahmonJomiylarnisanabo`tadi.

Navoiytasavvufadabiyotivakillarinizikretarkan, ushbuadabiyotningba'zinazariymuammolarinihamqalamgaoladi. Shulardanbiritasavvufadabiyotininguslubibilanaloqadorbo`lganmajoziyvailohiyish

q, majozorqalihaqiqatnikuylashmasalasidir. MuallifAvhadiddinKirmoniyborasidayozadi: «Ulhaqiqatshuhudidamazohirsuratig`atavassulqilurekandurvamutlaqjamolinmuqoyadotsuvaridamushohadaqilurermish. Andoqki, ShayxShamsiddinTabriziy-quddisasirruhu–andinso`rubdurkineishdasen? Debdurkioyaksinsuvluqtostdako`radurmen» [50, 454].Shuningdek, HofizSheroziyijodigabahoberishasnosidaNavoiymajozvahaqiqatmasalasiniyanadaochiqroqbayonetadivatasavvufadabiyotiningqatormuammolariniqalamgaoladi: Uyozadi: «ShamsiddinMuhammadal-Hofizash-Sheroziy (qaddasallohusirruhu). Alarlisonul-g`aybvatarjimonul-asrordurlar. Baseasrorig`aybiyavama'oniyihaqiqiyaki, suratkisvatidavamajozlibosidaadoqilibdurlar, agarchima'lumemaski, alarirodatiligibirpirgabermishbo`lg`aylarvatasavvuftariqidabutoifadinbiriganisbatdurustqilmishbo`lg`aylar, ammoso`zlariandoqbutoifaningmashrabibilamuvofiqvoqe'bo`lupturki, hechkishigaandoqittifoqtushmaydur. Dag`ialfozlatiflig`ivatarkibpokizalig`ivaravonlig`ivaadosalosativalatofativama'nog`ariblig`ichoshnisidaxudalarnita'rifqilmoqhayotsuvinjonbaxshliqqata'rifqilg`andekbo`lg`ay. Xojalar (qaddasallohuasrorahum) silsilasidinazizidepdurki, hechdevonHofizdevonidinyaxshiroqemas, agarkishiso`fiybo`lsa. Bufaqirg`aandoqma'lumbo`lubdurvamashhurmundoqdurki, HazratiMirQosim (quddisasirruhu) alarningdevonini «Qur'oniforsiy» derermishlarki, Kalomullohoyotima'oniysidinmamluvaasrornukotidinmashhurdur» [50, 479].

Ma'lumbo`ladiki, garchandHofiztasavvuftariqatlariningbirortasibilanuzviyaloqadabo`lmaganesa-da, uningshe'rlarivaso`fiylarqarashlario`rtasidakattao`xshashlik, ko`phollardaesaaynanbirxillikmavjuddir. Naqshbandiyatariqativakillarinazdidaso`fiykishiuchunHofizdevonidanyaxshiroqdevonyo`q, XojaAhrorningxalifasiMirQosim,

hattoHofizdevoniniforsiyQur’ondebatagan. Shuningdek, Hofizshe’rlari «alfozlatiflig`i» -so`zvaiboralarningo`zo`rnidavama’nosigamuvofiqishlatilishi, «tarkibpokizalig`ivaravonlig`i» - she’rstrukturasiningmukammalligi, «adosalosativalatofati» -bayonvaifodaninggo`zalligi, «ma’nog`ariblig`i» - she’rdaifodalanganfikrningchuqurvateranliginuqtayinazaridantangsizvabetakrordir. ShusabablihamHofizshe’riyatiSharqdaengyuksakbadiiyijodningnamunasisifatidaqabulqilinganvaNavoiyhamshe’riyatdao`ziergashganuchkishiningbirisifatidaHofiznik o`rsatadi.

NizomiyGanjaviy «Xamsa»simohiyatini «Zohiryuzidinafsona, haqiqatyuzidinhaqoyiqkashfivamaorifbayonig`abahona» deyabelgilagan. Navoiyularnima’novastruktura, ifodavabayonnuqtayinazaridanmo‘jizadarajasigayetganliginiaytadivabuningsababiniquyidagichaizohlaydi: «Mashhurmundoqdurki, alarsulukayyomidaqirqarbain (chilla) chiqaribdurlarvato‘rtarbainnibirdaraxtustidachiqaribdurlar. Haroyinabunav’riyozatlartortmag`unchabunav’beshganjki, alarg`anasibbo`lubturki, ko`pabyotialfozjazolativama’novutarkibsalosatidindesabo`lurki, e’jozsarhadig`ayetibdur, kishiningiligigakirmakimkoniemas» [50, 471].Muallifriyozatnimo‘jizakorkalomegasibo`lishningasosideyako`rsatadi.

AlisherNavoiyyanabirtaririqatpiri - MuallifShayxSadriddinRavvosiynizikretarkanyozadi: «ZohirulumidaXojaFazlullohAbullaysiy (rahimuhulloh) kim, Samarqanddorul-ilmininga’lamiulamosierdi, zuhdutaqvodanaziriyo`qerdivafiqhdaAbuHanifayisoniyderlarerdikim, buhaqirhamalarshogirdlig`isharafig`amusharrafbo`lubmen, alarningshogirdierdi» [50, 442]. Ma’lumotdanAlisherNavoiyningmusulmonhuquqshunosligi - fiqhborasidaustoziXojaFazlullohAbullaysiyekanligivaSamarqanddatahsilolganShayxRavvosiyhamukishidanta’limolganligiayonbo`ladi. AlisherNavvoiyAbullaysiyningo`zigaustozlikqilganihaqida «Majolisun-nafois»dahamxabarberadi[47, 33].

AlisherNavoiyharbirshayxta’rifidauninghayotiyoxudijodiuchunustivorbo`lganmuayyanjihatgaalohidaurg`uberadi, ibratomuzfazilatlarniyuksakqadrlaydi. Jumladan, tasavvufta’limotiningpeshvolaridanbo`lmishAbdullohMuborakni “Ulamoningshahanshohi, jud (saxovat) vashijoatdazamonasiningyagonasi, tariqatas’hobiningmuhtashami” [50, 27] deyata’riflaydi. Uningmuridlariganisbatanmuruvvatiniko`rsatuvchibirvoqeatafsilotinikeltiradi: “Naz’holatidaharnebor-uyo`qindarveshlargaulashiberdi. Muridlaridanbiridediki, eyShayx, uchqizingqoldilarvahechnimaqolmadi, alarfikrinineqilding? Dediki, menalarhadisindebmen: (usolihbandalargayorbo`lur). Salohahlikorsoziuldur. Harkimki, aningkorsoziulbo`lsa, yaxshoroqki, Abdullohmuborakbo`lg`ay” [50, 27].Shuningdek, XojaAbulvafoyiXorazmiyhaqidagifikrlarihamdiqqatgaloyiqdir. “Kiboriavliyovakili” bo`lmishbuulug`zotxususidaikkio`rindama’lumotkeltiradi. Asaravalidagitariqatodobigabag`ishlanganqismidaXojagaxosodob, halimlikvabag`rikenglik, uningmutolaapaytidaboshidagisallasinitortibolmoqchibo`lgano`g`riganisbatanmunosabatidaaksetadi. Hikoyaasosinihayotiyvoqeatashkiletadi:

Mavlonobirjoydasallasiniboshidanolibqo`yib, mutolaaqilayotganpaytdabiro`g`risallanio`g`irlamoqchibo`ladi. Xojapaykabqolib, sallaningbiruchidanmahkamushlaboladi. Surbeto`g`ridastornitashlabqochishnixayoligahamkeltirmaydi. Aksincha, sallaningikkinchiuchidankuchiningborichatortaboshlaydi «Alaro`zlaritarafidantutubturlarvao`g`riiztirobbirlatortarermish. Alardererermishlarki, xeyvalloh, eskivayirtiqdur. Sizninghechishingizgayaramas. Buso`znimuqarrarqilibdurlar. O`g‘rig‘aasarqilmay, tortarermish» [50, 18].

Hikoyatnio`qirekanmiz, undatasvirlanayotganvoqeako`zoldimizdajonlanadi, sallaniiztirobbilantortayotgano`g`riniham, boshqatarafidantortayotganXojanihambemaloltasavvurqilaolamiz. O`g`riningsurbetliginitasvirlashdaNavoiymubolag`adanfoydalanadi.

Hikoyadabadiiydetallargahame'tiborberilgan. Masalan, Xojaningsallasi «bag`oyateskivapora-pora». MuallifbizgaXojahaqidako`pma'lumotbermaydi. Lekinhikoyachadagianashukichikdetaldanbizxojaningfaqirkishiekanliginianglabola mizvauninghayottarzihaqidaxulosachiqaramiz. Muallifso`zlarniham, badiiytasvirvositalarinihamtanlab, personajlargamoslabqo`llaydi. Masalan, Xojahaqida «alaro`zlaritarafidintutubdurlar» debyozsa, o`g`riningholatini «iztirobbilatortarermish» debtasvirlaydi. «Xojaojizbo`lg`ondinso`ngradastorniqo`yaberib, demishlarki, sizgaharqanchaayttuk, inonmadingiz, ochqaningizdako`rgunguzdur. O`g`rinariroqborgach, ochibko`rsa, Xojadegondek, bag`oyateskivapora-porako`rub, toshlabtur. Xojabilibdurki, ko`rgachtashlagusidir, keynichaborib, dastorniolmishlar» [50, 19].

Boshqabiro`rindaXojaningforstilidagiuchtaruboiysikeltirilib, mazmunitahlilqilinadivaasarlarigashundaybahoberiladi: “Andoqki, alarningrasoilvaas'horidin, bataxsis, ruboiyotidinbuma'nizohirdurvada'voisbotiganecharuboiykeltirulur” [50, 299].

AlisherNavoiy «Nasoyimul-muhabbat» asaridatasavvuftarixidajavonmardlik, valilikvaijodkorliksifatlarigaegabo`lganPahlavonMahmudhasbuholigaoidma'lumot larnihamkeltiradiki, buma'lumotlarAlisherNavoiyasariorqaliyozmaadabiyotdao`zaksinitopdi.

AlisherNavoiy “Polvonpir”, “Polvonota”, “PahlavonMahmudXorazmiy”, “Piryorvali”, “Puryoyivali” va “Qitoliy” kabilaqablarbilanmashhurbo`lganshoirvapahlovonning “PahlavonMahmudPakkayor” [50, 300]nomibilanhamatalishinima'lumqiladiki, buholavliyoshoirmashhurliningyanabirqirrasidir. “Nasoyimul-muhabbat”dabuhaqdashundayma'lumotkeltiriladi: “XevaqdindurvalaqabimashhurPuryorg‘aba'ziPakkayordebdurlar,

ammoXevaqliqkishidintahqiqvatas'hihqilildi, Pakkaryorg`aqarortopdi, ya'nibarchag`aPakkayor [50, 300].

AsardaPahlavonMahmudta'rifiganisbatankengo`rinajratilganligiNavoiynin gungae'tiqodiyuksakligidan, ijodvahayoti, xususan, chetellardagisarguzashtlaridanvoqifekanligidandalolatberadi.

AlisherNavoiydastlabPahlavonMahmudgaxosjahonpahlavonlik, valilikvaijodkorliksifatlarinita'kidlab, bularningharbiriniisbotlovchima'lumotlarnibayonetadi. Jumladan, “kurashchilikdasaromadbo`lib, azimshuhrattutubdur, deyapahlavonlikmaqomiga, “yashurunsulukvariyozathamboremish, andoqkifayzolamidinko`ngligachoshniyetganemish” deyafutuvvatfidoyisivakomilinsonekaniga , “ta'bihamxo`bermishvanazmayturemish”, deyashoirliksalohiyatigaishoraqiladi.

AlisherNavoiytalqinidaPahlavonMahmudningshoirlikiqtidori, xususan, ruboiyotdagimahoratigamunosabatko`proqaksetgan. Chunonchi, asardauchtaruboiymazmuninisharhlashorqalidonishmandshoirgaxosfikriyteranlik, zukkolik, ruhiyvabadiiybarkamollikfazilatlariulug`lanadi.

AlisherNavoiy «Nasoyimul-muhabbat»ning “Erkaklarmartabasigayetganorifayollarzikri” debnomlanganqismidaoriflikdakamolotgaerishganso`fiyayollarninghasbuholigaoid ma'lumotlarnihamkeltiribo`tadi. DastlabRobiyayiAdaviyahaqidagima'lumotnikeltiradivashundaydeydi : ”SufiyonSavriyRahmatullohialayhiandinmasoyilso`rorerdivaaningmav'izotuduosig`arag`batko`rguzurerdi.” [50, 482]. O`shadavrnuqtayinazaridanolgandabujudakattavoqeahisoblanadi. SufiyonSavriyningbirojizanima'rifatvatariqatdao`zidanustunliginitanolib, uningoldigamaslahatgakelishiRobiyayiAdaviyamartabasiningdarajasinibelgilaydi.

«Nasoyimul-muhabbat»damualliftasavvufvakillarinibirin-ketinzikretadi, ulargata'rif-tavsifberadi, ularhaqidagima'lumotlar, naql-rivoyatlarnikeltiradi.

Muallifninguslubinio`qigan, eshitganyokiko`rgannarsalarnihikoyaqilibberayotgankishiningbayontarzigao`xshaydi. Usokin, osudaohang, birxilmaromdahikoyaqiladi. Unaqletilgan, o`zimutolaaqilgannarsalarniaytibberayotganliginidoimota’kidlabturadi. Chunonchi, «manquldirki...»,., «naqldurki...», «andoqnaqlqilurlarerdiki...», «derlarki...», «depturlarki...» so`zlarieshitilganvoqea, rivoyat, naqllarkeltirilgandaqo`llanilsa, «bitibdur», «andoqbitiklikdurki», «...kitobidinandoqma’qulbo`lurki..» kabiso`zvaiboralaresabironmanbadao`qigannarsalarinibayonetayotganinita’kidlashgaxizmatqiladi:

«Manquldurki, hazratxojaAbulvafoyiXorazmiy.. birravzan yorug`lig`idao`lturub, mutolaaqilurlarermish..» [50, 18].

«Naqldurki, HazratiRisolatolamdino`tardaas’hobso`rubturlarkim, sizningmuraqqa’kimgahavoladur?..» [50, 24].

«Bufaqirningotasiningfuqaroahligako`pirodatvaixlosiboredi. Andoqnaqlqilurlarerdiki, zamonpodshohihukmibilabirishuchunAstrobodviloyatigaborurerdim...» [50, 446].

Ta’kidlashjoizki, AlisherNavoiy «Nasoyimul-muhabbat»dashayxlarninga’mol, af’ol, muomalotvariyozatlarikabifalsafiymuammolarustidato`xtaladivaulargatasavvufta’limotinuqtayinazaridanjavobberadi. Bundantashqari, ko`polimvashoirlarhaqidama’lumotberadi, ularningasarlarinitilgaoladi, buasarlarhaqidao`zfikrlarinibildiribo`tadi. Ayrimhollardabironolimyokishoirgategishliasarlarningro`yxatinihamkeltiradi. Jumladan, AbdurahmonJomiyzikridashoirasarlariningto`liqro`yxatiberilgan.Asarningbundayo`rinlarikattailmiyqimmatgaega.

Xulosaqiladiganbo`lsak, “Nasoyimul –muhabbat” ningmuhimjihatishundaki, asarmusulmonxalqlarima’naviy, ijtimoiy-siyosiyhayotidakattarolo`ynagantasavvufta’limotitarixi, uningvakillari,

asosiyoqimlarihaqidama’lumotberishi, ayniqsa, turkiytildaso`zlashuvchixalqlarnitasavvufta’limotiningnoziktomonlaribilantanishtiradi.

II BOB:

ULUG‘ SHOIRNING NAQSHBANDIYA TARIQATI VAKILLARIGA DOIR MA’LUMOTLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI

II.1. Tariqatpirlariningayrichafazilatlari (kashfukaromati)

Kashfukaromattasavvufdaengmuhimmasalalardanbirihisoblanadi. Unitasavvufshayxlarivaolimlarimaxsuso`rganganlar. Mazkurmasalagato`xtalishdanoldintariqatnimaekanligigaoydinlikkiritishnima’qulko`rdik.

Tariqat – arabcha “yo`l” deganma’nonibildirib, tasavvufadabiyotida “AllohgayaqinlashmoqvaUningroziligigaerishishmaqsadidayurishkerakbo`lganyo`l” demakdir. Unisulukhamdeydilar. Buyo`ldanboruvchinisoliq (yo`lchi) deydilar. Solikbuyo`ldayurishdavomidaAllohnibilib, tanigungaqadarturlimanzillarvamaqomlarnibosibo`tadi. Ba’zisoliklarbusafarnihoyasigayetkazaolmay, yarimyo`ldaqolibketadilar. Ba’zilariesabumashaqqatliyo`lnibosibo`tib, Allohgavosilbo`ladilarki, bukishilarga “vosil” deyiladi. Buyo`lchilik – safarchog`idagimanzillarnibosibo`tishga “sayrusuluk” deyiladi.

Buyo`ldanko`zlanganmaqsad, ya’niOliyvujudgayetishuvgaeltuvchiyo`ldir. Navoiyningyozishicha, komilvaolimzotlaryo`ldanchiqqanlargayo`lko`rguzgaylar, xaloyiqqairshodvaahs (ustozlikvayo`lboshchilik) qilurlar[50, 14].Bundayinsonlaroddiyodamlardanfarqqilganlar. Ilohiymo‘jizalarAllogaxosbo`lsa, karomattasavvufshayxlarivaavliyolargaxossifatlardir. Tariqatmaqomlarinibosib, Allohvaslligayetgansolikg`ayriyodatiysifatlaribilanoddiyodamlardanfarqqilgan. Buuningkashfukaromatsohibibo`lishidir. BuhaqdaAlisherNavoiyyozadi : “Butoifakim, valoyatkaromatahlidurlarvaxaloyiqqairshoduuhdaqilurlar, muborakzotlarningbarakotibumillatahlibo`lishidinkambo`lmag`ay” [50, 14].

Kashfukaromatko`rsatishxoriqullohdaxislatlarnamoyonyetishtasavvufshayxlariningmuhimjihatihisoblangan[22, 60]. Tasavvufningsirliligi, g`aybolamibilanaloqadorligihamshundandir. So`fiylaro`zlarinipayga`mbarningmerosxo`rlaridebbilarekanlarvabotiniyholkechinmalariichidabo`lish, Ilohasrorigaoshnolikkayetishuchunintilib, aqliybilishdanko`rairfoniyidrokniustunqo`yarekanlar, tabiiyravishdakashfu –

karomathodisasikelibchiqadi. Ruhiykamolotgayetganinsonlar, albatta, oddiyodamlardanajralibturganlar. AlisherNavoiy «Nasoyimul-muhabbat» asariningmuqaddimasidagi «Avliyoullohgavoqe’bo`lg`onxavoriqiodatvakaromatbayoni» sarlavhasiqismidatasavvufahliningborniyo`qqilishvayo`qniborqilish, kelajakdanxabarberish, duoningijobati, ozfursatdako`pyo`lbosish, birvaqtningo`zidabirnechajoylardapaydobo`lish, o`simlik, qushvahayvonlartilinitushunish, suvdayurishvahavodauchish, daryolardag`arqbo`layotgankemanisohilgachiqarish, yomg`iryog`dirish, dovulestirish, selkeltirishvaqaytarish, chigirtkabalosinidaf’etishkabikaromatlarinisanabo`tadi, muayyanshayxlarhaqidahikoyaqilgandaesaularnimisollarorqaliko`rsatadi.

Karomatlartasavvufningziddiyatlimasalalaridanbo`lib, kishilar XV asrdahamulargaishonishvaishonmaslikborasidaikkigaajralganlar. Aytishkerakki, avliyolarkaromatigaishonishtasavvufnitanolish, ularniinkoretish — tasavvufnihamyo`qqachiqarishdeyatushunilgan. Navoiykaromatlarnixavoriqiodot (g`ayriodatiy, noyobodat – xislatlar) nomiostidazikretarkan, ularning, binobarin, tasavvufahlininghaqligigaishonchbildiradi. Ammoulug`mutafakkirkaromatmasalasigahayotiyyondashadi. Tasavvufningilg`orvakillarikabiuhamkaromatlarningfaqatzaruriyatnuqtayinazarida nvoqe’bo`lganlariniginahaqdebhisoblaydi. Xalqonginiegallash, yolg`onshuhratchiqarishmaqsadidanamoyishkoronako`rsatilgansoxtakaromatlarnita nqidqiladi. Uningcha, kishilarnihaqqa «dalolatvairshodqilish» (yetishtirish) maqsadidavashungaxizmatqiladigang`ayrioddiyishlarginahaqiqiykaromatdeyaatalis himumkinvaulardanma’rifatpaydobo`ladi. Odamlarniavrashmaqsadidaamalgaoshiriladiganko`zbo`yamachilikesakazzoblikva undanfaqatjaholatdunyogakeladi. Boshdakaromatinsonma’naviytakomiliningyuqoripog`onasisifatidaqaralgan. Biroq, vaqto`tishivatasavvufta’limotitaraqqiytopishibilankaromatgabo`lganmunosabatlard

amo`zgargan. Keyinchalikkaromatko`rsatishemas, balki, karomatlishaxsbo`laturib,o`zidagixislatniyashiraolish, pinhontutabilishqobiliyatima’naviykomilliksifatidatalqinetilgan.

AlisherNavoiyningfikricha, karomatko`rsatishgaberilibketishkishiniHaqdanuzoqlashtirishi, binobarin, g`aflatdaqolishimumkin. Tasavvufiymanbalardayozilishicha, so`fiylikyo`lio`nbeshmartabadaniboratbo`lib, uningbeshinchimartabasikashfukaromatdir. Agarsoliko`zidagikashfukaromatmartabasiniyashirmayoshkorqilsa, ungaqolgano`nmartabagaerishishyo`llariyopiladivauaslmaqsadgayetibborolmaydi.

Navoiye’tiqodicha, shundaykamolotegalarihamborki, ularushbuxislatlargaegabo`laturibularniyashiradilar, xalqqaoshkoretishdanoretadilar, chunkibirsoniyahamHaqyodidang`ofilbo`laolmaydilar. Ushbuxislatlarninamoyishetishvakaromatbozlikuchunesabirdaqiqagabo`lsa-daHaqniunutishtalabetiladi.

Valiylardankaromatzohirbo`lsada, lekinularnabbiylikda’voqilmaganlar. Chunki, nabiylardahamxoriqulodatamrlarko`pdir[25, 63]. Nabiylardanzohirbo`ladiganxoriqulodatlarni,voqealarnikaromatemas, balkimo‘jizadebnomlanganlar. Asliniolganda, karomatumukoshafahammo`jizagakiradi. Lekinmo’jizaningqadribalandvama’nositeranroq. Mo’jizavakaromatlarninghammasiAllohdan, zerodunyoningo`zi, uningbehisobajayibotlari, ilmuhikmati, siru-asrori – nekibor , barcha-barchasiXoliqiazalningyaratgani, uningijodi, karami, tuhfasidir. Vabubepoyonkaramdengiziningengnoyobmo’jizasiinsoningo`zidir [25, 64].

“Karomat” so`zitasavvufdakashf, mukoshafaso`zlariningbilanma’nodoshbo`libkeladi. Kashf- berkitilgan, pardaortidaginarsalarningqalbdazuhuretishi, ochilishi.

Kashfukaromatsaxovatvakaramso`zlariningma’nodoshi.Chunkipayg`ambarmo’jizasi, avliyoningkaromatihamIlohganjinasibo`lganko`ngilningajoyibotivasaxovatidir. Karamliodam – fayzliodam, demak, usaxovatli, yaratuvchi, ijodkorodamdir [25, 63].

Endiso`fiyshayxlarningkaromatlarihaqidaAlisherNavoiyning «Nasoyimul-muhabbat» asaridakeltirilganmisollargae’tiborberaylik. Manashundaykaromatlardanbirikaromatko`ribtavbaqilishdir.

IbrohimAhdamBalxdapodshoedi. “Birkuniovg`aboradurerdi, hotife (g`aybdarakchisi) nidoqildiki, EyIbrohimsenibuishuchunyaratmabdurlar. Buso`zdinangaogohlikyuzlandivamulktarkinixtiyorqildi”[50, 38].Demak,IbrohimAhdamningpodsholiknitashlab, darveshyo`lnitanlashigaanashug`aybdankelganovozsababchibo`lgan, dunyoboyligi, taxt-utojungaarzimasbo`libtuyulgan. Qalbidapaydobo`lganilohiyishqdunyomehridanustunkelgan.

AbuUsmonMag`ribiyhikoyaqiladikim, darveshbo`lishimgasababulerdiki, biritimborerdi. Jazoirdaovovlabyururerdim. Biryog`ochkosamboerdi, sutolibichardim. Birkuniodatimgako`ra, kosadansutichaydebtursam, “ulitko`pqichqiribiztirobqildi”. Kosaniyergaqo`ydim. Yanabirmuddatdanso`ngsutichmoqchibo`lib, kosaniqo`limgaoldim. Itbattarhurkib,mengahamlaqilmoqchibo`ldi. Yanaichmayyergaqo`ydim. Uchinchimartaqo`limgakosagauzatganimdaulityanaqattiqroqakillayboshladivakosaniyergaqo`yganimdaitborib, sutniichdivashuzahotishishibo`ldi. Ma’lumbo`ldiki, ilonsutdanichib, zahrinangato`kkanvaitmenibundanogohlantirganekan. “Itdanulvafoko`rgachki, o`zinmengafidoqildi, qilodurg`onlardantavbaqilib, butariqniixtiyorbildim” ,- deydiAbuUsmonMag`ribiy.

Bularilohiykaromatko`rib, ogohlikpaydaqilish, ko`ngilgajazba – ilohiyishqningkiribkelishigamisollardir.

AlisherNavoiyning “Nasoyimul-muhabbat” asaridaavliyolarningtug`ilishidanogohlikberuvchikaromatlarhamkeltirilgan.

Masalan, HazratiXojaBahouddinNaqshbandningtug`ilishlarihaqidagikaromatlarhamshularjumlasidandir. NavoiyasardaXojaMuhammadBoboyiSamosiyto`g`risidahikoyaqilarekan, birajoyibvoqeanitafsilotinikeltiradi. XojaBuxoroatrofidagiQasriHinduvondeganqishloqdano`tibboraredi. BoboyiSamosiyto`xtabatrofdagilargadedi:

- Butufrog`dinbirerisikeladur. Bo`lg`ayki, QasriHinduvonQasriOrifonbo`lg`ay.

Unio`ragankishilarbuso`zlarniodobbilantingladilar. UlarXojaMuhammadBoboyiSamosiyningxalifalaridanbiriAmirSayidKulolningmanziligaketmoqdaedilar. So`ngo`shajamoaAmirSayidKulolbilanbirgayanaQasriOrifonsariyo`lgachiqdilar. QasriOrifongayaqinlashganlaridaXojaMuhammadBoboyiSamosiydedilar:

- Ulerisiki, bizningdimog`imizgayetarerdi, ortiqroqbo`libtur. Hamonkiulertug`ilganbo`lmish.

Ularqishloqqakelibbiruydato`xtadilar. Mo`tabarzotlarningQasriOrifongakelganlariqishloqaholisidakattashoddikuyg`otdi. Shuqishloqlikbirkishiqo`lidachaqaloqnitutganichaXojaMuhammadBoboyiSamosiy huzurigakiribketdi. OtachaqaloqniXojagaixlosvaniyozbilanuningnazarigatutdi. Xojabolaniotasiningqo`lidanolibko`ksigabosdi.

- Nechakunlikdir? — debso`radi.

- Uchkunbo`lditavalludtopganiga.

Xojaqo`lidagichaqaloqqamehrbilankulibboqarekan:

- Ubizninghamfarzandimizdir. Bizaniqabulqildik. -dedi.

Xojao`zahbobigaqarabso`zidadavometdi:

- Buulerdirki, bizgaaningisietiberdi. Ro`zg`orning muqtadosi (boshlovchisi) bo`lg`ay.

Shundanso`ngXojaMuhammadSamosiyo`ziningengsodiqmuridlaridanAmir SayidKulolgaqarabbundaydedi:

-FarzandimBahovuddinhaqidatarbiyatvashafqatnidarig`tutmag`aysiz, agarbuishdaqusurgayo`lqo`ysangiz, kechirmag`ayman.

AmirSayidKulolta'zimbilandedi:

- Erbo`lmagayman, agarbuishdaqusurgayo`lqo`ysam! [50, 256].

Ko`zbilan, nafasbilanvaharakatbilanta'siretishbilanbog`liqkaromatlarsifatidaNajmiddinKubro hayotibilanbog`liqrivoyatdaaksetgan.

NajmiddinKubroxonaqogabirsavdogartomoshauchunkirdi. Shayxshutopdaayniilhomavjidaedilar. Ko`zlarisavdogargatushdivasavdogarningahvolio`zgarib, o`zkasbukoriniunutdi, valiylikulushinioldi. Shayxangamahamatqilib, o`zyurtinggaborib, bizningtariqatnidavomettir, debaytdilar[50, 288].

Yana: NajmiddinKubrosuhbatdoshlaribilano`tirganedilar. Havodabirqarchig`aybirsa'vaniquvibborardi. Shayxningnazarisa'vagatushdi, sa'vajur'atlaniborqasigaqaytdivaqarchig`aynitutibshayxningoyoqlarioldigakeltiribtashladi[50, 288].

Vayana: NajmiddinKubroxalifalaridanbiridediki, bizningzamondahamashofikahf (g`orgakirganlar) singariitganazaritushganlarbo`larmikin. Shayxo`rinlaridanturib, darvozagayo`naldilar. Biritkelibto`xtadi, shayxningnazariulitgatushdi, itningahvolio`zgardivaboshqaitlardanajraldi, hardoimshayxxonaqosidabo`lardi. Boshqaitlarunitavofqiladilar. Ito`lgandaNajmiddinKubrouniavliyoodamdaydafnqildilar[50, 288].

Bularquvvayinazargamisoldir. Ulug`valiinsonlardako`zvanafasorqali ta'siretishquvvati, o`zgalargag`ayrato`tkazishqobiliyatibo`ladi. Shuningdek fikrniuqishvafikranboshqalarmiyasigata'siretishhamtabiiy-ilmiyjihatdanisbotlanganhodisalardir.

Tavajjuhvamuroqabakaromatningbirko`risnishihisoblanadi. XojaYusufHamadoniydannaqlqiladurlarki, ulkishijumakundanboshqakunlarhujrasidantashqarichiqmasdanilmuriyozatbilanmashg`ulbo`lardi, ammobirkunizoviyasidao`tirganedi, ko`nglidatashqarichiqishfikritug`iladi. Betoqatbo`laboshlaydi, lekinqayonborishinibilmasdi. Shundauotigaminib, otningjilovinio`zixtiyorigaqo`yadi — qayergachaolibborsa, borayindeydi. Otshahardanchiqib, daladauzoqyuradivabirvayronaoldigakelibto`xtaydi. Shayxotdantushibqarasa, biryigitboshinitizzalariorasigaolib «muroqabagatortibdur». Birzamondankeyinyigitboshiniko`taradivahaybatbilanXojaYusufgaqarabdeydi: «YoYusuf, mangamasalamushkulbo`lubdur» (ya'ni, menibirsavolqiynamoqda). YusufHamadoniyyigitaytganmasalanihalqilibbergandankeyinmuloyimlikbilandeydi: «Eyfarzand, harqachonseningoldingdamasalapaydobo`lsa, shaharga, meningoldimgakelgin, meniqiynabyurma». YigitHamadoniygaqarabdeydi: «Harqanchamangamasalatug`ilsa, aninghalli``ahartoshsaningdekYusufdur» [50, 253].BuhikoyatnieshitganMuhayddinibnArabiydebdurki, «menmundinbildimki, muridtavajjuhsidqibilaShayxnio`zjonibig`ajazbqilaolurermish».

Xo`shtavajjuhnima? (Tavajjuh-buchuqurtafakkurgaberilib, o`ziistaganodamnihuzurigaolibkelishvaubilanyuzlashishdir. Fikrquvvasinizo`rxohishbilanbirnuqtagajamlashnimuroqaba (ya'niXudoyodidahammanarsaniunutib, qalbushuurmushohadasigag`arqbo`lish) hamdeganlar. YusufHamadoniygag`oyibonamuridbo`lganyigitvayronadao`tirib, shunchalikfikruxayolgaberilganki, tasavvufningmushkulvazifalariniyecholmasdan, fikrano`zpiriniyordamgachaqirgandabuda'vat "YusufHamadoniygaboribetganvao`zibuda'vatgajavobanshahardanchiqib, vayronagayetibkelgan. Vaajoyibishuki, tilsiz jonivorbo`lmshothambuamrgaitoatetib, Shayxnibelgilanganjoygaolibkeladi[50, 253].

Tavajjuhvamuroqabaxojagonsilsilasivakillaridako`puchraydi. Ularbir-birlarinida’vatqilib, jismanuchrashishdantashqari, ruhiymuloqotlarnihamtashkiletganlar, suhbatlaruyushtirganlar, muridlarnitarbiyalaganlar.

Tushdavoqe’bo`lgankaromatlarhaqidaham “Nasoyiul-muhabbat”dama’lumotlarkeltirilgan. “...Boyaziddediki, Allohtaolonitushko`rdim. So`rdimki, borXudoyo, yo`lsanganenav’dur?Dedikim, o`zingdino`ttung – etting” [50, 49] .

Boyazidvafotetganidankeyinunitushko`rdilar, “holinso`rdilar. Dedikim, mendinso`rdilarki, eyqarinekeltirubsen?Dedim: darveshpodshoheshigigakelsaandinso`ramagaylarkim, nekeltirubsen, so`raylarki, nekerak?” [50, 49] .

“Junayddebdurki, Sirriymangadoimayturerdikim, majlistutvaelgaso`zayt. Mennafasimnisaqlaredim. Buishgahaqqimyo`qdebhisoblardim. TouldamkibirnechahazratiRisolatnivoqeadako`rdim. Ulhazratamrqildilarki, “Insonlarbilanso`zlash”. ErtasaharSirriyeshigigabordim. Dediki, mendeganso`zgaishonmadingtosangaamrqilmadim.
Bastongertamajlisqurdimvaso`zog`izqildim” (50, ...)

Boyazidtushidatasavvufningnazariyasoslari, talablariaksetganbo`lsa, JunaydBag`dodiydaodobvaistihola, shuningdek, aytajakso`zlarningPayg`ambarsunnati, shariatinabaviygamuvofiqligita’kidlanadi.

AlisherNavoiy«Nasoyimul-muhabbat»
BahouddinNaqshbandhaqilaridama’lumotlarnikeltirarekan,
voqealarningko`ngildaayonbo`lishibilanbog`liqkaromatnikeltiribo`tadi.

BahouddinNaqshbandhikoyaqildilar:
otammeniBoboyiSamosiyhuzurlarigaolibborgandabirinchikaromatnimushohadaqilgandim. Bukaromatmanabundaysodirbo`lganedi: kechameninguyqumkelmadivako`nglimdatavba –talabgorlikishtiyoqizo`rayib, masjidgakirdim. Ikkirakatnamozqildim. Keyinboshimnisajdagaqo`yib,

tazarru’vailtijoboshladim, shuoradako`nglimdan “Ilohiy, boshimgatushajakaziyatlarningbaloyukinitortargavamuhabbatning mehnatitahammuliniqilishgaquvvatbervakaromatbuyurgin” deganmunojoto`tdi. TongdaBoboyiSamosiyhuzurigabordim, dedilar: “Eyfarzand, duodabundaydeyishkerak: Ilohiybuzaifbandagaseningrizongnimabo`lsa, shuniqil, o`zfazlukaramingbilaqo`lla, agarXudovando`zhimmatibilano`zdo`stigabalolaryuborsa, o`zinoyatibilanuldo`stigaquvvathamberar” [50, 257]. Demak, BahouddinningtungiiltijosiBoboyiSamosiygama’lumbo`lganvashogirdininggustohligini tuzatgan.

Shaklanbirnechabo`libko`rinishhamkaromatningbirko`rinishihisoblanadi. Karomatningbundayko`rinishlari “Nasoyimul-muhabbat”daShayxIbrohimMajzub, AbuamruSarfariyhaqidagima’lumotlartarkibidakeltiriladi.

ShayxIbrohimMajzubningbirmuridiMakkagahajgaborganedi, ikkinchimuridiBag`doddaedi. HajgaborganmuridqaytgandankeyinBag`doddaqolganmuridgapirimizniMakkadako`rdim, -deydi. Bag`doddaqolganmuridesapirimizhajgaborganlariyo`q, menulkishinisenaytganvaqtdashuyerda–Bag`doddako`rdim, -deydi. Ikkalasimunoqashagaboradilar. ShupaytIbrohimMajzubhozirbo`ladi. Muridlarungaqaysibirimizhaqdeganma’nodasavolnazaribilanqaradilar. Ibrohimesaikkalangizhamhaqsiz, meno`shadamdahamMakkadaedimdeydi, ya’nijismimBag`doddaedi, ruhimesaMakkadaedi, Makkadameniko`rgankishimeningruhimniko`rgandir...” [50, 342].

ShayxAziziddinNafasiy «Zubdatul — haqoyiq» risolasidashahodatberadiki, bizningpirimizdedilarki, meningruhimvujudimnitarketdivao`nchkunfalaklarnikezibchiqdivaqaytibkelibvujudimgakirdi. Buo`nkunichidamenjoyimdanqimirlaganimyo`q, ovqatham yemadim[32, 69] .

Yanabirmisol: AbdulmaolidegankishishayxAbuamruSarfariyxonaqosigakiradi. Shayxmuridlargava’zaytaredi. Abulmaoliboribmajlisgaqo`shildi. Shuoradauningqorniog`rib, taqozoihojattug`iladi. Majoliqolmay, shayxgailtijobilanqarardi. Shudamdashayxbiroyog`ibilanminbardantushadi. Avvalidaodamningboshigao`xshaganbirboshpaydobo`ladi. Keyinikkinchioyog`i, hamminbardantushganda, haligiboshgamunosibtanahosilbo`ladi. Shutariqazinadanbir-birtushaveradivashayxqiyofasivujudgakelaveradivaxuddishayxsuratigao`xshaganqiyofashakllanadi. Suratshayxningo`zigao`xshabgapirar, ammoAbulmaoliydanboshqakishibuniko`rmasdi, Shayxningsuratiulodamningustigakelib, engibilanuningboshiniberkitdi. Abulmaoliyo`zinibirsahrodako`radi. Uyerdabirariqdasuvoqar, ariqlabidaesabirdaraxto`sardi. Abulmaoliyqo`lidagikalitnidaraxtgailib, qazoyixojatgaboradi, keyinkelibtahoratoladivaikkirakatnamozo`qiydi. Namozdankeyinsalomberadi. Shundashayxyenginiuningboshidanoladi. Abdulmaoliyqarasaki, shayxminbarustidava’zaytardi. Hayronbo`libturar, qazoyihojatdanqutilgan, ammoqo`lidagikalitihaqiqatdanhamyo`qedi. AnchavaqtdankeyinAbdulmaoliyErongasafarqiladi, o`nto`rtkunyo`lyurgandankeyino`shasahro, o`shaariqvao`shadaraxtniko`radi, kalitnitopadivayanaqazoyihojatnisindirib, tahoratoladivanamozo`qiydi... Safardanqaytgandankeyinbuvoqeanishayxgaaytadi, AmmoshayxAbuAmruSarfayniyungatayinlaydi: zinhorbusirnibirovgaaytma! [50, 103].

Karomatbilanzulmni, balonidaf’etishbilanbog`liqkaromatBobFarg`oniy, BahouddinNaqshbandhayotlaribilanbog`liqrivoyatlardakeltirilgan. BobFarg`oniydanhikoyatqilurlar. Uningduosimustajobbo`luredi. UningzamonidaSarkobdeganbirzolimhukmdorbo`luredi. Xalquningzulmidanbezoredilar. ShayxAmudediki,

birkunBobFarg`oniyoldidao`tiribedim, birovkiribdedi: Sarkobkeldi, birduoqilg`ilki, uningjafosiboshimizdanko`tarilsa. Shuchog`daBobo`chog`boshidao`tiribedi. Vaoftobadag`io`chog`qirg`og`idaedi “Ayog`inoftobag`auribyiqdimvadedikim, aniyiqdim. Sarkobhamuldamshahareshigidaotdinsarnigunyiqildivabo`ynisindi” [50,198] .

ShukabiAbdulxoliqG`ijduvoniy, ShayxAbumansurMotrudiy, NajmiddinKubro, XojaAhrorvaliduolarimustajobbo`lganazizinsonlaredilar. Albatta, baloqazoniyuboruvchivauniqaytaruvchihamParvardigorningo`zi, taqdirdanebo`lsa, sodirbo`ladi. BiroqParvardigorsuyganbandalari – avliyolarduositufaylibolalarnida’fetadi.

Qaydetishkerakki, shayxlarningkaromatlariorasidasehrujodugao`xshashnarsalarhamyo`qemas, odamlargaruhanta’sirqilib, ularko`zigaturlig`ayriodatiyvoqealarniko`rsatish, daryodanho`lbo`lmasdano`tibketish, sakrabtomgachiqishvahokazolar[25, 73]. Albatta, insonningimkoniyatlaricheksiz. Uo`zinitarbiyalasa, harxilmo’jizalarko`rsataoladi. Biroqshunialohidata’kidlash kerakki, ulug`shayxlar, mutafakkirso`fiylarkaromatukashflargaunchae’tiborbermaganlar. Karomat – buavvaloaql, zakovatvabilimnishonasidebqaralgan. Engzo`rkaromattavhidsirrinianglashvaxalqqayetkazish, ilohishqidayonishdebuqtirilgan. Chunki,bilimsizkaromatxalqniHaqyo`lidanozdirishigaolibkelishihammumkin[25, 73]. Xalqharxilajoyibotlargao`ch, agarshayxfaqatshungae’tiborqiladiganbo`lsa, unayrangboz, riyokorbo`libqoladi. Navoiykaromatvaxoriqullohdaholatlarxususidayozarekan, oxiridata’kidlabdeydi : «VaHaqSubhonahuvaTaolog`aandoqmuqarrab (yaqin) bandalarvado`stlarhamborki, bubarchamazkurbo`lganholatdinijtinobqilurlar, balkiorqilurlar, neuchunkibirturfatul-aynHaqSubhonahuvaTaoloshuhudiistig`roqiding`ofilbo`laolmaslarvatoulsaodatdin g`ofilbo`lmaguncha, bunimalar (ya’nikaromatlar)gamayluiltifotqilsa–bo`lmas.

Haroyinaki, ulmaqsudiasliydin (ya’ni, Haqdan) haramrki, bubuzurkvorlarnibirlahzag`ofilqilg`ay, agarbarchabehishtujovidondurki, alarg`ado`zaxchabor, andinijtinobyoorqilsalar-muhiqbo`lg`aylar» [50, 23].Darhaqiqat, hadebkaromatgaberilishxurofotgayo`lochadi, irfoniytafakkurgaxalaqitberadi. Karomatagarbo`lsa, uilohiykaromatbo`lsinvairfongaxizmatqilsin. Ilohbilanbandasiorasidagipardaniko`tarsin.

ShayxAbulabbosQassobOmiliydankaromattalabqildilar. Shayxdedi: ko`zingniochibqara, aningkaramiemasmukim, birqassobningo`g`liulug`lardavraningto`ridao`lturg`ayvatufroqqakirmagayvadevor aningustig`ayiqilmag`ayvauyaningustigayemurulmagay. Malikvamulksizviloyatiborvaasbobsizvakasbsizro`zi yervaelgaedirur. Bukaromatemasmu? [50, 201].

AbulabbosOmiliyqassobningo`g`libo`lib, uhaqiqatdanhamAllohningmarhamativafayzubarokatibilanshundaydarajagaerishga nedi. Boshqao`nlab, yuzlabinsonlar – olimlar, fozillar, shayxlarhaqidahamshugapniaytishmumkin. Bizgaberilganilm, tafakkurengbuyukkaromat, engnoyobmo`jizadir.

Darhaqiqat, bizHaqasroridanxabarberuvchikaromatlarniulug`ma’rifatparvarinsonlarningfazilati vailmudonishzuhururidebbilamizvakaromatnitasavvufningtarkibiyqismisifatidaolib qaraymiz.

II.2. AlisherNavoiyningtariqatpirlarigamunosabati (ustozliknuqtainazaridan).

AlisherNavoiyning "Nasoyimul-muhabbat" asaridatariqatpirlariga, ya'niuztozlarigamunosabatimasalasigaoydinlikkiritishdanoldintasavvufilmidapirva muridlikmunosabatito`xtalishnijoiztopdik.

Ilm – Allohtomonidaninsongaberilganulug`ne'matdir. Ilminsonkamolotiuchunzururbo`lgansifatlardanbiridir. Uinsonniziynatlaydivauniulug`likkayetkazadi. InsongaberilganilmningengmukammaldarajasiPayg`ambarlikdir.OlimlaresaMuhammad(s.a.v.)aytganlaridek
" payg`ambarlarningme'rosxo`rlaridir" .

Rasululloh (s.a.v) tufaylifazilatgaerishganulug`sahobalar, valiyullohlarsafidatariqatpirlarihamturadilar. TariqatpirlariPayg`ambarimiz (s.a.v.) sunnatlarigaamalqilganolimuulamolarbo`lib, ilmvositasidaxalqnito`g`riyo`lgaboshlaganlar.

TasavvufdakomilinsonnamunasisifatidaPayg`ambarimizMuhammad (s.a.v.)ninghayotyo`llarivafaoliyatlariniasosqiliboladilar.

Tariqatpirlari – Rasulullohningsunnatlarigamustahkambog`langanvauzotningaxloq-uodoblaribilanziynatlanganlar. Ularulug`martabaliolim, buyuktarbiyachibo`lganlar. Ularilm – ma'rifatchirog`ibo`lib, odamlarnizulmatdanziyogaboshlaganlar. Tariqatnihoyadamurakkabvayuksakdarajadagibarkamollikyo`lidir. Pirsizmuridbumanzilgayetaolmaydi. Ichkiolaminingrazolatdantozalab, unigo`zalxulqbilanbezatishiuchunmuridkomilpirningrahnamoligigaehtiyojsezadi.

Tariqatpirlaribajaradiganvazifasigako`ratabibgao`xshaydi. Farqshundaki, tabibinsonningzohiridagi, ya'nitanasidagikasalliklarnidavolaydi, pir – murshidesamuridningbotinini,nafsoniyxastaliklardanpoklaydi. Pirmuridningqobiliyatidarajasigaqarabmuolajausulinitanlaydi.

Tariqatpirlario`zmuridlarigamunosabatdashuaqidaga, ya'nibeminnatxizmatqilishgaamalqilganlar. Ularharkunimuridningholidanxabardorbo`lib, ahvoliniso`rabsurishtirganlar. J. Rumiyta'biribilanaytganda, ular "nursochayotganquyoshkabidir. Ishita'masizko`makbermoq. Ehsonetmoqdir". Ustozlarta'masizxizmatqilganlariboisulargashogirdlarixlosbilanergashganlar. Buhaqdaxojagon - naqshbandiyatariqatiningasoschisiAbdulxoliqG`ijduvoniyo`zlarining "AzguftoriXojaAbdulxoliqG`ijduvoniy" risolalaridashundaydeydilar: "Bilginki, muridningshayxgamuhtojligiko`pdirvahechmuridshayxsizbuyo`ldanyurolmaydi, Chunonchi,Musoalayhissalompayg`ambarligigaqaramasdan, o`nyildavomidaShu'aybalayhissalomningxizmatlariniqildilar. ShundaginaHaqbilanso`zlashishsharafiganoilbo`ldilar.... Kimkibuyo`lgamushkulotlarnihalqiluvchivashubhalarnidaf'etishga shayxsizqadamqo`ysa, shubhalarto`rigailinibhalokatgamahkumbo`ladi." [37, 28].

Xalqda: "Xudo - yor, pirlar – madodkorbo`sin!",-deganduobor. Odatdapirlarningruhidanmadadolib, kamolgayetilgan. Tasavvufnafaqathayotbo`lganshayxlarningnafasiniolib, hatto, ko`pilgarilario`tibketganulug`shayxlarvaavliyolarningruhinihamtanoladi [28, 15].

Insonko`ngli, aniqrog`i, ruhinikamoltoptirishningumumbashariyatjamiyatitarixidagiengoliydarajasigayetganashutasavvufta'limotiqat'iyqoidasigako`ra, solik, ya'niso`fiylar, albatta, birpirningetaginitutib, ungamuridtushishishart. HusaynVoizKoshifiyo`zining "Futuvatnomayisultoniy" asaridapirumuridlikaloqasito`g`risidashundaydeydi: "Bilgilkim, tariqatyo`ligakirgankishipirgaehtiyojmandir... Bilgilkim, tariqatyo`liningqaroqchilariko`pdir. Ularnodonvakaltafahmlarnihiyla-nayrangdonasibilanmakrufiribdomigatushurishpayidadirlar. Shuninguchunrahnamobo`laoladiganpirlik (shayxlik) shartsharoitivaruknlari (asoslari)niyaxshibiladiganodamnipir, debtanlashlozim" [26, 23].

So`fiyuchunzohiriy (ya’nihayotda) yobotiniy (ya’niruhiorqali) pirbo`lishishart. Lekinba’ziso`fiylarbirnechapirningtarbiyasiniolganlar. Masalan, “Nasoyimul-muhabbat”daaytilishicha, XojaBahouddinNaqshbandningpirlariko`pbo`lgan. Ukishitalayshayxlardanta’limolganlar. Asardakeltirilishicha, “AlarqabulnazariXojaMuhammadBoboyiSamosiydindurvaodobitariqatta’limizohir yuzidinAmirSayyidKuloldindur, andoqki, deremishlar. AmmohaqiqatyuzidinalaruvaysiydurlarvatarbiyatHazratXojaAbdulxoliqG‘ijduvoni yruhidintopibdurlar” [50, 261].

«Nasoyimul-muhabbat»dazikretilganmuallifgazamondoshtasavvufahliningkattaqisminimajzubs o`fiylartashkiletadi. «Jazba» - kishigabirzumdayuzlanadigankuchlihissiyot - ruhiyholat. Majzublarjazbaahlibo`lib, ularsekin-asta, ma’lumyo`lvasuluknibosibo`tishbilanemas, balkiHaqningko`ngildanogahoniyzuhur, tajalliyetishi, namoyonbo`lishiorqaliHaqdiydorigayetganinsonlardir. Majzublartasavvufningmuayyantariqatigamansubbo`lmay, barchatariqatlargabirdaydaxldorso`fiylartoifasidir. AlisherNavoiyzamondoshmajzublardanBoboXokiy, BoboHasanQandahoriy, BoboKukiy, BoboAlimastiNisoiy, BoboXushkeldi, SayyidMuhammadMadaniy, BoboBahlul, BoboAliPoyihisoriy, BoboTilanchi, BoboPiriy, BoboHasanTurk, BoboJalil, BoboShihob, BoboSarig`Po`lodkabilarnio`zasaridaqaydetadi.

AlisherNavoiyning «Nasoyimul-muhabbat» asarimutafakkirshoirningtarjimayiholigaoidma’lumotlarnito`ldiruvchi, ba’zimasalalargaoydinlikkirituvchimuhimmanbalardanbiridir. Navoiyo`ziningushbuasarida (xususan, uningzamondoshshayxlarzikriqismida) o`zbiografiyasigaoidmuhimma’lumotlarniyozibqoldirgan. Masalan, «Nasoyimul-muhabbat»dagima’lumotlargaasoslanib, muallifningmurabbiy - ustozlarimasalasigaoydinlikkiritishmumkin.

MuallifDarveshMansurhaqidayozarkan, o`ziningyoshlikdaaruzqonun-qoidalarivabadiiysan'atlarsohasidaundanta'limolganligini, ushbushaxsningtasavvufahliistilohlaridanhamyaxshixabardorekanligi, shusabablihamaruzvabadiiysan'atlardanko`ratasavvufsaboqlarigadarsdako`proqvaq tajratilganliginiyozadi: «DarveshMansur (qaddasallohusirruhu). Pokravsolikerdilar. VaShayxHasanJuriymuridlaridinerdilar. Aksaravqotsoyimerdilar. VazohiruluminiMavlonoYahyoSebakqoshidatahsilqiliberdilar. Vazamonpodshohibuhaqirkichikerkandaaruzvasanoyi'o`qumoqqaalarg`asiporishqil iberdilar. Ammo, butoifaningchunistilohotinhamxubbilurerdilar, mundinhamko`prakalardineshitilurerdi» [50, 438]. Shuningdek, buzotdaqiqvaxushtab'shoirbo`lib, tasavvufiymazmundagishe'rlaryozgan. Muallifasardavomida «zamonpodshohi» degandaHusaynBoyqaroninazardatutadi, buo`rindaesa, muallifning «buhaqirkichikerkanda» deganso`zlarinie'tiborgaolib, «zamonpodshohi» debAbulqosimBoburgaishoratqilingandeyataxminqilishmumkin.

MuallifShayxSadriddinRavvosiynizikretarkan,yozadi: «ZohirulumidaXojaFazlullohAbullaysiy (rahimuhulloh) kim, Samarqanddorul – ilmininga'lamiulamosierdi, zuhdutaqvodanaziriyo`qerdivafiqhdaAbuHanifayisoniyderlarerdikim, buhaqirhamalarshogirdlig`isharafig`amusharrafbo`lubmen» [50, 442].

Ma'lumotdanNavoiyningmusulmonhuquqshunosligi – fiqhborasidaustoziXojaFazlullohAbullaysiyekanligivaSamarqanddatahsilolganShayxRavvosiyhamukishidanta'limolganligiayonbo`ladi. AlisherNavoiyAbullaysiyningo`zigaustozlikqilganihaqida «Majolisun-nafois»dahamxabarberadi [47, 33].

AlisherNavoiyXojaFazlullohAbullaysiyqoshidaarabtilshunosligi, fiqh, falsafa, ilmibade'danta'limoldi. XojaFazlullohAbullaysiyningolimvapedagogbo`lishibilanbirqatordashoirtab'kishihambo`lgan. Uningbundayfazilatidanyaxshiginaxabardorbo`lganAlisherNavoiy

“bovujudkim, Samarqandninga’lamiulamosi (olimlarolimi, engbilimdoni) erdi. She’rvamuammog`adag`imoyil” debalohidata’kidlaydi.

AlisherNavoiyo`zotasininghamtasavvufahligairodatiborliginiaytib, otasivaBoboKo`kiy–Majzubo`rtasidabo`libo`tganvoqeaniaytibberadi. Shuningdek, muallifotasiningXojaShamsiddinMuhammadal-Kusaviyal-Jomiygahamchuqurhurmatbilanqaraganiniyozadi: «Bufaqirningotasiningalarg`airodatiko`perdivasafarlardasuhbatvaxizmatlarig`ayeti berdi. Vafaqirhamkichikyoshimdaalarningmuboraknazarig`ayetib, iltifottopib, fotihalarig`amusharrafbo`libmenvaazimfoydaandinumidimbor. Umidulki, noumidbo`lmag`aymen» [50, 349].

AbdurahmonJomiyAlisherNavoiyuchuntariqatda - pir, hayotda – do`stmaqomidagiulug`insonedi. “Xamsa”ningbarchadostonlaridiuo`zustozigamaxsusbobbag`ishlaydi. “Nasoyimul-muhabbat”dava “Majolisun - nafois” asarlaridaalohidao`rinajratadi. Bundantashqari, o`ziningturkiyvaforsiyg`azallarida, “Tuhfatulafkor”, qasidasi, “Arba’in”dahamJomiyhaqidafikr-mulohazalarbildiradi, unita’rif – tavsifetadi. “Xamsatul-mutahayyirin” asariniesabevosita “AbdurahmonJomiyningbarkamolInson, buyukIjodkor, chindo`stvamehribonUstozsifatidagi”xislat –fazilatlaritasvirigabag`ishlagan. Jomiyhayotdanko`zyumgandaungaatabotashinmarsiyayozadi.

«Nasoyimul-muhabbat»daNavoiyAbdurahmonJomiyningrasmannaqshbandiyashayxiSa’diddin Koshg`ariyningmuridibo`lsa-da, aslida, uvaysiyekanligi – XojaBahouddinNaqshbandruhoniyatidantarbiyatopganligi, zamonasiningXojaAbuNasrPorso, MavlonoMuhammadTabodgoniy, ShayxBahouddinPuroniysingaridongdormashoyixlarnazarigayetib, ulardanbahramandbo`lganligito`g`risidayozadi [50, 481].

“Hayratul-abror” dostonidashoir “vasfivasfg`asig`masvata’rifita’rifg`arostkelmas” o`zustozinitariqatqutbi,

haqiqatsirlarinikashfetganzotdebulug`laydi, ko`ngli – haqiqatlarduriningsadafi, qalbi – ma’nolarjilvako`rsatadiganko`zgugao`xshatadi. Butushunchalarningbarchasiso`fiyonamazmundagiistilohvata’riflarbo`lib, ulartasavvufdahaqiqatbosqichinibosibo`tib, Allohrizosigaerishganqudisiyzotlarganisbatanqo`llanadi. Demak, AlisherNavoiynazdidaAbdurahmonJomiytasavvufdaoliymaqomgaerishgan, o`ziningmalakiyxulqivasifatlaribilannafaqatxalq, balki, Haqmuhabbatiniqozonganzot. AlisherNavoiyAbdurahmonJomiyta’rifiniasardashundaykeltiradi: “Alarvasfidaxomatililolvatilxomasishikastamaqoldur. Yillartaqrirqilsalarvaqarnlartahrirsur’atibitilsa, ulchahaqqibor” [50, 480].

Ulararasidagimunosabatlarpirumuridlik, otayu-o`g`illik, ustozushogirdlik, do`stubirodarlikdarajasidano`tib, buikkizotbir-biriniilohiytajallinio`zidaaksettirganmazhar, ma’naviyyetukliktimsolibo`lgankomil insonsifatidasevganlarvabir-birlarigaintilganlar.

AlisherNavoyie’tiqodqo`yganvaasarlaridaalohidaehtirombilantilgaolganulu g`zotlardanyanabiri – XojaUbaydullohVali. BahouddinNaqshbandishinidavomettirib, buta’limotgayangihayotbaxshetgan, unioliypoyagako`targanvanajibinsonhaqidahamAlisherNavoiyto`lib-toshibyozadi: dunyodayagona, jahongarahbarlikqilayotgantabarrukzot, shohlaruningxizmatigaboshqo`yganlar, utarkidunyoqilmay, xilvatgachekinmay, odamlarorasidakunkechiradi, ma’nosirlaridankatta-kichiknibahramandetadi, o`zifaqrliktimsoli, -debta’riflaydi. Adib “Nasoyimul-muhabbat”dabuzothaqidashundayyozadi: “Alarningbuhaqirbilailtifotlariko`pboruchunvahiyosorruq’alaribilamusharrafqilib, ishlarigama’murqilurlaredi. Ulruq’alarnimuraqqa’yasab, mujalladqilib, jadvalvatakallufotbilatabarrukyo`sunnibila ” [50, 280].

XojaUbaydullohVali - XojaAhrorhamishaxalqbilabirgabo`lib, uningog`iriniyengilqilgan, shoh-ushahzodalargamaslahatberib, ularnifuqarogazulm-zo`ravonlikqilmaslikkachaqirgan.

XojaAhroradolatparvar, fuqaroparvar, olijanobkishilarningshohvaamaldorbo`lishinihamishaqo`llab-quvvatlagan. Chunkibundayinsonlarningtaxtgao`tirishi, kattamartabalarniegallashixalquchunfoydaekaninitushungan. XuddishunuqtayinazaridanAlisherNavoiyninghamamirlikmansabidaishlashiniqo`llab – quvvatlaganvaiste’fodabermoqchiliginieshitib, tashvishgatutgan. “XojaAhrorshumunosabatbilanyo`llaganshaxsiymaktubidaamirlikdanketmaslikniiltimosqilib, quyidagichayozadi: “Eshitishimcha, ba’zibirvoqealarvahodisalarsabablionhazratningmulozamatidabo`lishdanSizjanoblarimalollikchekayotganemishsiz. Iltimozshuki, musulmonlargayordamko`rsatishuchunxotirisharifingiznisaroydamulozamatqilishtomonbursangiz... Umidimshuki, bironfaqirningxotiribironbirqiyinchilikdannajottopib, uningko`nglixursandchilikkayetishievazigadilingizdashundayravnaqzohirbo`lsaki, dunyoviyparishonlikkaqaramay, Haqtaologaeytishishzavqiortibborsa. Hechkimmusulmonlarg`aminiyemayqo`yganbuvaqtdaularhaqidaqayg`urishengxayrliishlardanko`rinadi” [50, 2].

XojaAhrorhamishaxalqbilanbirgabo`lib, uningog`iriniyengilqilgan, shoh-ushahzodalargamaslahatberib, ularnifuqarogazulm, zo`rlikqilmaslikkachaqirgan.

XojaAhrorningquyidagiso`zlarihamuningharakatdasturitarzidatushuniladi: “Agarbizshayxliknibo`ynimizgaolsakedi, undabirortashayxmuridtopaolmasedi. Ammobizgaboshqamas’uliyat, ya’nimusulmonlarnizolimlarzulmidanhimoyaqilishvazifasiyuklatilgan. Anashuniamalgaoshirishvamusulmonlarmanfaatinihimoyaqilishmaqsadidapodsholarbilanmuloqotdabo`libturish, ularningishonchiniqozonishimizlozim...

Agarmashoyixlaro`zvaqtlariniayab, buishgae'tiborqilmaganbo`lsalar, bizfuqarouchuno`zvaqtimizniayamaymiz" [17, 69].

XojaBahouddinNaqshbandgae'tiqodqo`yib, uningtariqatigakirgan, buyukxojagonpirlariXojaAhrorValihamdaAbdurahmonJomiyhurmativasevgisigasa zavorbo`lganAlisherNavoiyningo`zihamilmuaxloqda, muruvvatvasaxovatda, fuqaroparvarlikvainsonparvarlikdabuulug`zotlarishinidavomettirib, ulardan-dayuksakpoyagako`tarildi. Navoiyningbarchaezgufazilatlarivaxayrliishlari, odamlargaqilganyaxshiliklarinibirma-birqaydetsa, jild-jildkitobbo`ladiki, ularninghajmishoirningo`ziyozganasarlaridan-daoshibketadi.

Insonkamolotidama'naviyzaminningahamiyati, ulug`larxokipokiningruhiy-ma'naviyibratihamishaAlisherNavoiye'tiboridaturgan. ShuninguchunhamAlisherNavoiyasarlaridaAbdurahmonJomiy, PahlavonMahmudkabiorifinsonlarganisbatan "shamsulmillativad-din" – millatvadinningquyoshi, "nurul –millativad-din" - millatvadinningnuri" istioraviysifatlashlariqo`llanilgan. Jumladan, DarveshSayyidHasanhaqidashundayyozadi: "... ulxamonningmashoyixiningko`piningsuhbatig`ayetiberdilarvabuhaqirnifarzanliqqa maxsusqilurerdilarBuhaqrfaqrtariqidavafanojoddosidaalardektamomkishiozko`rib men" .

AlisherNavoiyo`zzamondoshlaridanLutfiy, Muqimiy, AshrafvaJomiylarnishe'riyatdamajozorqali – haqiqatnikuylagan, she'rlarihamdunyoviy, hamtasavvufiymazmundatalqinetishgaimkonberadiganshoirlarsifatidazikretadi. Masalan, MavlonoLutfiyhaqidamuallifyozadi: «TahsilayyomidaMavlonoShahobiddinXiyoboniyxizmatig`ayetarerkandurvaodobit ariqatsulukiniandinkasbqilurerkandur. Vaagarchishoirliqtariqidama'rufvamashhurbo`ldi, ammodarveshliktariqinihamdag`iiligidinbermadi» Lutfiyning:

Ulki, husnettibahonaelnishaydoqilg`ali,

Ko`zgudekqildisenio`zinipaydoqilg`ali, -

debboshlanuvchig`azalimatla'inikeltirib: «... bumatla'dinbutoifa (ya'niso`fiylar) mashrabiningchoshnisi (mazasi, ta'mi) zohirdur»,-deydiNavoiy [50, 447].

NavoiyMavlonoMuqimiynio`zbektilidaijodqilganzamondoshshoirlarorasidashe'rlaritasavvufiymazmunvaohangdanbebahrabo`lmaganshoirsifatidasanaydi. Uyozadi: «Faqrahlimashrabitavridinzohirerdivabutoifaningistilohotidinxabardor. Turkchashe'rg`amashhurvama'ruferdi. Butoifaistilohibilaturkchashe'raytibdur, xeylima'oniyandadarjqilibdur. Bubaytvoqe'bo`lupturkim:

Sen-senaslivujudiharmavjud,

Sendino`zgavujudqanevujud» [50, 447].

Navoiyo`zzamondoshi, xamsanavisMavlonoAshrafnihamijodidaso`fiylikvashoirlikniuyg`unlashtirgankishisifatidasanaydivamazmunidantasavvufahliqarashlariayonbo`luvchibirbaytnimisoltariqasidakeltiradi.

Shudayqilib, XojaBahouddinNaqshband, XojaAhrorVali, AbdurahmonJomiykabiaziz-ziyoliylargakuchlie'tiqodqo`yib, ularninghayotivafaoliyatlariniibratnamunasibilgan, piruuztozlikizidankamolgaintilib, hamdiniy, hamdunyoviyilmlardazamonyagonasidarajasigayetgan, mukammalaxloqsohibibo`lgan, tasavvufningsaxovat, shijoat, sadoqat, muruvvat, himmat, xokisorlik, adolatparvarlik, mardilik, insof, hayo, halimlikkabifazilatlarnio`zidamujassametanAlisherNavoiyhamtomma'nodagikomilinsonedi.

XULOSA

Istiqlolmilliyqadriyatlarimiznitiklashvao`rganishgakattaimkoniyalaryaratishjarayonidao`tmishgayangichadunyoqarashdayondashishtamoyillarinihosilqildi. Tasavvufvadiniyma’rifiyta’limotnirivojlantirishgamunosibhissaqo`shganulkanallomalarningtarixiyxizmatlarixolisonabaholashgaerishilmoqda. Bundayvazifalarniamalgaoshirishdatarixiy-ilmiyasarlarningo`rninihoyatakatta, albatta. AlisherNavoiyning “Nasoyimul-muhabbat”

asarihamislomdinitarixidavujudgakelgantariqatlar, ularningmazmunmohiyatihaqidama’lumotberuvchiqimmatlimanbadir.

Mazkurasarnimalakaviybitiruvishidoirasidao`rganishnatijasidakelibchiqadiganxulosalarimizniquyidagichaumumlashtirishimizmumkin:

- TasavvufshunoslikdatasavvufdagiO`rtaOsiyoan’anasibilanbog`liqtariqatlarsifatida - kubraviya, yassaviya, naqshbandiya, chishtiyavabektoshiyatariqatlarisanabo`tiladi. “Nasoyimul - muhabbat”daushbutariqatlarvaularningnamoyandalarihaqidahamko`plabma’lumotlarkeltirilganbo`lib, bumintaqatasavvuftariqatlaritarixinitekshirishdamuhimahamiyatgaegadir.

- Muqaddimadamuallifodob-axloqmasalalarigahamkattae’tiborqaratadi. Tasavvufahlife’lidagikatta-yukichikkahurmatbajokeltirish, yumshoqtabiatlilikvashirinso`zlik, kamtarlikkabixislatlariniso`fiylikningasosiyshartlaridanbirisifatidako`rsatadi: «... adabdurkiyaxshivayomong`avaulug`vakichikkabajokelturural, andoqki, barchaxalqdino`zlarinkichikvakamtutarlarvabarchag`axizmathuzuridabo`lurlar». Guvohbo`lganimizdek, AlisherNavoiyningdidaktikqarashlariushbuasarmisolidayanabirbornamoyonbo`ladi, o`znavbatidamuqaddimmadakeltirilganmisollarNavoiypandnomasimanbalaridanbiritasavvufekanliginiko`rsatadi. Demak, «Nasoyimul-muhabbat» Navoiydunyoqarashivafalsafiy-tasavvufiytafakkurihaqidahamma’lumotberuvchimanbadir.

- AlisherNavoiyharbirshayxta’rifidauninghayotiyoxudijodiuchunustivorbo`lganmuayyanjihatgaalohidaurg`uberadi, ibratomuzfazilatlarniyuksakqadrlaydi.

- AlisherNavoiyavliyovamashoyixlarningvazifalarihaqidao`zfikrlarinibildirgandanso`ngmuallifularninga’mol (ishlari), af’ol (fe’llari), muomalot (yashashtarzi)

variyozat (irodavaruhlarinichiniqtirish)laribayoninibatafsilberadiki, buma’lumotlartasavvuftarixinio`rganishdao`tamuhim manbasanaladi.

- Asardaso`fiylaro`zqarashlaribilanzohidlardanfarqqilganliklariaytilgan. Tasavvufahlinazdidazohidlaro`znafslarinibutunlayyengolmaganzotlarbo`lib, ularjannatumididaibodatqiladilar. Ulardagimanashujihatningo`ziyoqnafsuyg`oqligidandalolatberadi.

- «Nasoyimul-muhabbat» musulmonmintaqaxalqlariijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-ma’rifiyhayotidayuksaknufuzgaegabo`lgantasavvvuftarixi, uningtarmoqlarivaulug`mashoyixuavliyolarihaqidama’lumotberishi, shuningdek, tasavvufningnozikjihatlaribilanturkiyxalqlarnitanishtirishyo`lidayozilganilktazkira bo`lganligibilanahamiyatlidir. Bulardantashqari, bumo`tabarmanbaAbdurahmonJomiyvaAlisherNavoiysingario`zdavriningpeshqadamziyolilaribo`lganulug`zotlardunyoqarashiningshakllanishidabevositata’siretganshaxsvaasarlarbilanyaqindantanishishgaimkonyaratadi.

- BahouddinNaqshbandta’limotlariningahamiyatinifaqatuningtarixdagio`rnibilangina cheklashyaramaydi. Engmuhimi, butariqatg`oyalaribugunuchun, hozirgikishilarma’naviykamolotiuchun, demakki, kelajakuchunhamjudakerak. J. S. Trimingemyozganidek, “Tasavvuf, jumladan, naqshbandiyafalsafasi “bundanbuyonhaminsoniyatningma’naviybarkamolligiuchunmuhimhayotiyta’limot bo`libqolaveradi” (208) (TrimingemJ. S. Sufiyskieordeniaiislame. M., 1989).

- «Nasoyimul-muhabbat»ningahamiyatihaqidaso`zketganda, uning

1).tasavvuftarixi, oqimvasilsilalari, namoyandalari;

2). tasavvufningasosiytushunchavaistilohlari, falafiy, axloqiykonsepsiyasi;

3). XV asrdagitasavvufiyjarayonlarvamuallifgazamondoshso`fiylar;

4). tasavvufshe’riyativakillari;

5). Navoiyo`qigan, ta’sirlangan, ijodiyilhomlangantasavvufiykitobvarisolalarhaqidama’lumotberuvchimuhimmanba ekanliginiqaydetishlozim.

- «Nasoyimul-muhabbat» o`zigaxostuzilishgaegabo`lgannasrnamunasidir.

- Tahliljarayonigatortilgantadqiqotlardanma’lumbo`ladiki, «Nasoyimul-muhabbat»o`zmuallifiadabiy-tanqidiyqarashlarinio`rganishdabebahodalillarberaoladi. Shuningdek, undao`nlabfors-tojik, o`zbektilidahamdaharikkitildaijodqilib, o`lmasasarlaryaratibqoldirganshoirlarhaqidag`oyataniqvazarurma’lumotlarnikeltirgan. Masalaningbujihati«Nasoyimul-muhabbat»ningo`zbekvatojikadabiyotshunosligiuchun XV – XVI asrbirinchiyarmiadabiyotitarixinio`rganishdamuhimmanbasifatidagiqimmatinioshiradi.

- AlisherNavoiyning «Nasoyimul-muhabbat» asarimutafakkirshoirningtarjimayiholigaoidma’lumotlarnito`ldiruvchi, ba’zimasalalargaoydinlikkirituvchimuhimmanbalardanbiridir.

- Adibningtasavvuftarixidanomlarimuhrlanganorifvaavliyolarhaqidagifikrlarihamdatasavvufiyistilohlarhaqidagiqarashlarimazkurta’limotnio`rganishuchunmuhimmanbabo`libxizmatqiladi.

Xulosa qilibaytganda, AlisherNavoiyijodidatasavvufbilanadabiyotoliydarajadao`zarouyg`unlashdi. Buuyg`unlikningasosiniesanaqshbandiyata’limoti tashkiletadi. Navoiyzamonasiningengpeshqadamziyolisisifatidadavruchunrasmbo`lgantariqatniqabulqildivao`zijodibilanuniningyanadaommalashishiga, ta’sirchanbirmafkuragaaylaborishigaulkanhissaqo`shdi. FaqatSharqxalqlaritafakkuridaemas, insoniyattafakkuritarixidao`chmasizqoldirganulug`olim, shoirlarimizijodiymerosiniilmiyxolisonao`rganib, xalqimizma’naviymerosigaaylantirishbugunningkechiktiribbo`lmaydiganehtiyojidir.

FOYDALANILGANADABIYOTLAR

I. Siyosiyadabiyotlarvarasmiyhujjatlar:

1. KarimovI.A. I. A. Karimov. Yuksakma'naviya – yengilmaskuch. –T.:2008
2. KarimovI. A. Vatansajdagohkabimuqaddasdir. –T.: O`zbekiston. 1996.
3. MirziyoyevSh. M. Tanqidiytahlil, qat'iytartibintizomvashaxsiyjavobgarlik – harbirrahbarfaoliyatiningkundalikqoidasibo`lishikerak. –T.: O`zbekistonnashriyoti. 2017.
4. Barkamolavlodorzusi ("Kadrlartayyorlashmilliydasturi"niamalgaoshirishborasidagimulohazalar). –T.: "Sharq" nashriyot-matbaakonserni, 1998.
5. "Ta'limto`g`risida" O`zbekistonRespublikasiningqonuni. Oliyta'limme'yoriyhujjatlarto`plami. –T.: "Sharq" nashriyot – matbaaaksiadorlikkompaniyaboshtahririyati, 2001 .

II. Monografiya, risola, o`quvqo`llanmalarivailmiymaqolalar:

6. AbduqodirovA.Navoiyvatasavvuf //Adabiymeros. 1991.№ 2.
7. AbdullayevV.O`zbekadabiyotitarixi.Oliyo`quvyurtlariuchundarslik. 2-kitob. – T.: O`qituvchi, 1980.
8. Adabiyturlarvajanrlar. Uchjildlik. 2-jild. Lirika. – T.:"Fan",1992.
9. Adabiyotnazariyasi. Ikkijildlik.I jild.–T.: "Fan",1978.
10. Adabiyotnazariyasi. Ikkijildlik. II jild. –T.: "Fan",1979.
11. AlisherNavoiyijodiymerosinio`rganishproblemalari // Maqolalarto`plami. – Samarqand: 1990.
12. AlisherNavoiyningadabiymahoratimasalalari// Maqolalarto`plami. – T.: "Fan", 1993.

13. BoltayevM. N. AbduxoliqG`ijduvoniyma'naviybalog`atiningg`oyaviy-irfoniymanbalari. Falsafavatasavvuf. Respublikailmiyamaliyseminarimateriallari.Buxoro. 2008.
14. BertelsE.E.Izbrannыetrudы. NavaiiDjami.–M.:Nauka,1965. -554 s.
15. Valixo`jayevB. Komilinson, komiljamiyat - Navoiytalqinida // O`zbekistonadabiyotivasan'ati. -2002, 23yanvar.
16. Valixo`jayevB. O`zbekadabiyotshunosligitarixi. –T.: O`zbekiston, 1993.
17. Valixo`jayevB. XojaAhrortarixi. Toshkent. "Yozuvchi" 1994.
18. VohidovR. Sharqningbuyukallomasi. –T.: "Fan", 1989.
19. VohidovR. AlisherNavoiyvailohiyot.– Buxoro: Buxoronashriyoti, 1994.
20. VohidovR. AlisherNavoiyningijodmaktabi. – Buxoro: Buxoronashriyoti, 1994.
21. VohidovR., MahmudovM. Ma'naviyat – komilliksaodati. – T.: Ma'naviyat, 1997.
22. VohidovR., EshonqulovH. O`zbekmumtozadabiyotitarixi. –T.: 2006 yil.
23. ZohidovV.Ulug`shoirijodiningqalbi. – T.: O`zbekiston, 1970.
24. KomilovN. Tasavvufyokikomilinsonaxloqi.– T.: Yozuvchi, 1996.
25. KomilovN. Tasavvuf. II kitob. –T.:"O`zbekiston", hamdaG`. G`ulomnomidagiAdabiyotvasan'atnashriyoti, 1999.
26. KoshifiyHusaynVoiz. Futuvvatnomaisultoniyyoxudjavonmardliktariqati . – T.: A. QodiriynomidagiXalqmerosinashriyoti, 1994.
27. MallayevN. O`zbekadabiyotitarixi.Oliyo`quvyurtlariuchundarslik. 1-kitob. –T.: O`qituvchi, 1976.
28. MahmudAs'adJo`shon. Islom, tasavvufvaaxloq.–T.: Istiqlol, 2000.- 240 b.
29. MahmudAs'adJo`shon. Tasavvufvanafstarbiyasi.-T.: Cho`lpon, 1998.
30. Muhammadpayg`ambarqissasi. Hadislar. –T.: "Kamalak", 1991.
31. Navoiyningijodolami //Maqolalarto`plami. –T.: "Fan". 2001.
32. NasafiyAziziziddin. Zubtadul-haqoyiq. Komilinsonhaqidato`rtrisola . Fors-tojiktilidanN. Komilovtarjimasi. T. Kamalak. 1992.

33. OlimovO. NavoiyvaNashband. –T.: “O`qituvchi”. 1996.
34. RamazonNodir. “Nasoyim”ningo`zigaxosxususiyatlari. Navoiyningijodolami //Maqolalarto`plami. –T.: “Fan”. 2001.
35. SultonIzzat. Adabiyotnazariyasi. –T.: O`qituvchi, 1986.
36. SultonIzzat. Navoiyningqalbdaftari. –T.: G`. G`ulomnomidagiBadiiyadabiyotnashriyoti, 1969.
37. XojaiJahonAbdulxoliqG`ijduvoniy. Nashrgatayyorlovchivatarjimonvaizohmualliflari – MahmudxonMaxdumHasanxonMaxdumo`g`li, GulbahorMuzaffarqizi. Toshkent “Navro`z”-1994.
38. O`zbekadabiyotitarixi. Beshjildlik, II jild. – T.: “Fan”, 1977.
39. O`rtaOsiyoxalqlarihurfikrliligitarixidan. –T.:Fan 1990.
40. QayumovA. AlisherNavoiy. –T.: “Kamalak”, 1991.
41. QayumovA. Asarlar. VI jild. Nodirsahifalar. –T.:“mumtozso`z”. 2009,
42. Qur’onikarimma’nolariningtarjimavatafsiri. AbdulazizMansurtarjimasi. –T.: “Toshkentislomuniversiteti” nashriyot- matbaabirlashmasi. 2004. - 617 b.
43. XayitovSh. “Mahbubul-qulub”datasavvufiyjilolar. T.: ”Fan”, 1996.
44. HaqqulovI. Tasavvufvashe’riyat. – T.: G`. G`ulomnomidagiAdabiyotvasan’atnashriyoti, - 1991.
45. HaqqulovI. She’riyatvaruhiymunosabat. – T.: G`. G`ulomnomidagiAdabiyotvasan’atnashriyoti, 1990.

III. Badiiyadabiyotlar:

46. NavoiyAlisher. Mukammalasarlarto`plami. XXjildlik. VII jild. Hayratul - abror. –T.: “Fan”, 1991
47. NavoiyAlisher. Mukammalasarlarto`plami. XXjildlik. XVIjild. Majolisun - nafois. –T.: “Fan”, 1997.

48. NavoiyAlisher. Mukammalasarlarto`plami. XXjildlik. XIV jild. Mahbubul- qulub. –T.: “Fan” , 1998.

49. NavoiyAlisher. Asarlar. 15 jildlik. 15-jild. Nasoyimul-muhabbat. Toshkent. 1968.

50. NavoiyAlisher. Mukammalasarlarto`plami. XXjildlik. XVII jild. Nasoyimul-muhabbat. –T.: “Fan”, 2001.

IV **Lug`atlar:**

51. Navoiyasarlarilug`ati. -T.: G`. G`ulomnomidagiAdabiyotvasan’atnashriyoti, 1972.

52. AlisherNavoiyasarlaritiliningizohlilug`ati. 4 – jild. –T.: Fan, 1985.

53. HotamovN., SarimsoqovB. Adabiyotshunoslikterminlariningruscha–o`zbekchaizohlilug`ati. – T.: O`qituvchi, 1983.